

№ 01/02/2014

INTEGRATION JOURNAL
INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

ISSN: 2298 - 0946
E- ISSN: 1987 - 6114

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL
OF SOUTHERN CAUCASUS

THE CAUCASUS

Agriculture, Agronomy & Forestry Sciences
Historical & Humanitarian Sciences
Management and Marketing
Pedagogical Science
Economic Science
Social Science
Politology

Georgia Tbilisi

Civilization, in contrast to countries there is usually a long time - usually more than a millennium.

№ 01/02/2014

ISSN: 2298 - 0946
E- ISSN: 1987 - 6114

INTEGRATION JOURNAL
INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

THE CAUCASUS

ECONOMICAL AND SOCIAL ANALYSIS JOURNAL
OF SOUTHERN CAUCASUS

Journal indexing

Tbilisi, Georgia 2014

Editorial Board

Honorary Editors:

Agaheydar Seyfulla Isayev

Azerbaijan State Oil Academy. Doctor of Economical Sciences. Professor.

Archil Prangishvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Avtandil Silagadze

Tbilisi University of International Relationships. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

George Malashkhia

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Jacob Meskhia

Tbilisi State University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Lamara Qoqiauri

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Vagif Arzumani

Doctor of Philological Sciences. Professor. Institute of Literature. Director of Literary International Relations section of the Azerbaijan National Academy of Sciences.

Zurab A. Gasitashvili

Georgian Technical University. Doctor of Technical Sciences. Full Professor.

Head consultants:

Alexandra V. Gorbenko

National Transport University. Ukraine. PhD LG.

Anzor G. Abzalava

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Beso Kochlamazashvili

Tbilisi State Medical University. Department of Pathological Anatomy. Associate Professor.

Beykas Seyfulla Xidirov

Doctor of Economical Sciences. Professor

Elshan Mahmud Hajizade

Doctor of Economical Sciences. Professor

Enene Menabde-Jobadze

Georgian Technical University. Academically Doctor of Economics. Full Professor

Evgeni Baratashvili

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor

Lienara Adzhieva

The Crimea Humanitarian University. Ukraine. PhD.

Loid Karchava

Doctor of Business Administration. Association Professor. Caucasus International University.

Maya Kapanadze

Georgian State University named Javakhshvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Nelya A. Gluzman

Crimean University for the Humanities. Doctor of Pedagogical Sciences.

Nikolay N. Sentyabrev

Volgograd State Academy of Physical Culture. Volgograd Social and Educational University. Doctor of Biological Sciences. Professor.

Olga F. Gold

Ukrainian National University named I.I. Mechnikov. Ukraine. PhD PSR

Rusudan G. Kutateladze

Georgian Technical University. Doctor of Economical Sciences. Full Professor.

Tarbiz Nasrulla Aliyev

Doctor of Economical Sciences. Professor

Victor F. Stukach

Omsk State Agrarian University. Doctor of Economical Sciences. Professor.

UDC: 3/K-144

©Publisher:

Representation of Azerbaijan International Diaspora Center in Georgia. Gulistan - bssjar

©Editorial office:

Marneuli municipality. Village Takalo. Georgia.

Website: www.azdiasporaingeorgia.org

E-mail: engineer_namik@mail.ru

©Typography:

TS. Dadiani 100. Publishing house Kalmasoni. Tbilisi, Georgia

Editor-in-chief: Lienara Adzhieva. Crimean University for the Humanities. PhD in History. Associate Professor.

Executive and founder of organization: Namig Isayev. Doctoral degree candidate.

Finance manager: Maia Kapanadze. Georgian State University named Javakhshvili. Doctor of Economical Sciences. Associate Professor.

Reproduction of any publishing of The Caucasus permitted only with the agreement of the publisher. The editorial board does not bear any responsibility for the contents of advertisements and papers. The editorial board's views can differ from the author's opinion. The journal published and issued by Gulistan-bssjar.

TABLE OF CONTENTS

Іннола Новикова

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ СУЧАСНИХ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ 4

Наталія Демчук

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІЖНАРОДНОГО
СПІВРОБІТНИЦТВА ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ 8

Роман Безус

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ З
ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ 12

Арнольд Сокульський

УКРАЇНСЬКИЙ КОЗАЦЬКИЙ ПАНТЕОН 18

Олександр Бондаренко

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШІЙ
ПОЛОВИНІ XIX ст.: ДОРАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ 23

Наталія Ліба

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 27

Діана Максименко

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ КАДРОВОЇ ПІДСИСТЕМИ 31

Лєнара Аджиєва

РЕФОРМА 1861 р. І ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В КРИМУ 35

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ СУЧАСНИХ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Новикова Іннола Вікторівна

Держаний університет телекомунікацій, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки
Держаного університету телекомунікацій (Україна)

e-mail: innolanovykova@gmail.com

РЕЗЮМЕ

У статті розглядаються питання, пов'язані з оцінкою, визначенням ризиків, розглянути основні аспекти управління ризиками, визначено основні складності, пов'язані з управління ризиками на сучасних телекомунікаційних підприємствах. Розроблено рекомендації, які можуть використані в практичній діяльності підприємств.

Ключові слова: ризик, управління, підприємства, телекомунікації

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы, связанные с оценкой и определением рисков, рассмотрены основные аспекты управления рисками, определены основные сложности, связанные с управления рисками на современных телекоммуникационных предприятиях. Разработаны рекомендации, которые могут использоваться в практической деятельности предприятий.

Ключевые слова: риск, управление, предприятия, телекоммуникации

ABSTRACT

This paper addresses issues related to the assessment, identification of risks, the basic aspects of risk management, the main difficulty related to risk management in modern telecommunication facilities. The recommendations that are used in practical activity.

Keywords: risk management, enterprise, telecom

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В даний час одним з найважливіших умов забезпечення безпеки будь-якого підприємства, орієнтованого на отримання стабільного прибутку й ефективну роботу, є розробка програми управління ризиками підприємства.

Особливо це стосується галузі телекомунікацій, оскільки саме телекомунікаційні підприємства працюють в умовах невизначеності ринку. Передовий досвід розвинених країн свідчить про те, що ефективно управління логістикою для досягнення корпоративних цілей з оптимальними витратами всіх ресурсів є ключовим фактором для досягнення успіху в сучасному бізнесі.

У теорію ризику значний внесок внесли такі зарубіжні та вітчизняні вчені: Р. К. Аюпов, А. П. Альгин, В. П. Буянов, В. В. Вітлінський, В. М. Гранатуров, А. А. Кудрявцев, Б. А. Райзберг, М. В. Терський, Л. Севідж, Г. В. Чернова, О. Л. Устенко, Н. В. охлов, М. Фрідмен, Й. Шумпетер та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій, які присвячені проблематиці ризиків, в літературі не отримали належного освітлення питання управління ризиками телекомунікаційних підприємств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління ризиками означає запобігання появі різних видів ризиків, визначення їх вартості, проведення попереджувальних заходів, які дозволяють уникнути або зменшити втрати. Цілями і завданнями процесу управління ризиків є:

а) ідентифікація, аналіз, визначення кількості, оцінка всіх видів ризиків підприємства, операційної, фінансової і стратегічної діяльності телекомунікаційного підприємства. Такі ризики складаються з традиційних страхових ризиків, а також фінансових, товарних, юридичних та інших ризиків, які загрожують стабільності доходів (наприклад, введення втрати престижу торгової марки);

б) розробка конкретних рекомендацій по боротьбі з виявленими видами ризиків;

с) контроль за ходом виконання рекомендацій та внесення необхідних коректив.

Система управління ризиками повинна передбачати роботу в наступних режимах:

1. звичайний режим – це режим, за замовчуванням застосовуваний у звичайних умовах господарської діяльності;

2. режим контролю – це режим, застосовуваний до підрозділу, при накопиченні сигналів про концентрацію ризиків, з особливих рішень керівництва;

3. надмірний режим – це режим, застосовуваний по відношенню до всієї компанії без винятку при сигналі про перевищення допустимого рівня концентрації ризиків;

4. режим налагодження – режим створення системи управління ризиками, впровадження нових продуктів і процедур, що встановлюється за рішенням керівництва.

Важливим аспектом системи управління ризиком є правильна оцінка ступеня ймовірності та ціни ризику, якому піддається підприємство в процесі здійснення своєї діяльності. Для цього слід уточнити, що розуміють під ціною.

Ціна ризику – це фактичні збитки підприємства, витрати по їх зменшенню та відшкодуванню. Виділяють три основних елементи ціни ризику:

- вартість контролю та регулювання ризиків. Сюди входять витрати по утриманню та функціонуванню системи контролю і регулювання, включаючи вартість попереджувальних заходів тощо;
- вартість ризику, що знаходиться в рамках відповідальності підприємства;
- вартість передачі ризику на страхування.

Управління ризиками має бути інтегроване в загальноорганізаційний процес, свою стратегію, тактику, оперативну реалізацію. Важливо не тільки здійснювати управління ризиками, але і періодично переглядати заходи та засоби такого управління. Розглянемо докладніше основні етапи формування програми управління ризиками.

Різні види і типи ризиків тісно пов'язані між собою і представляють цілісну систему. Суб'єкт господарської діяльності не повинен покладатися на стихійно-природний хід подій, а навчитися управляти економічними ризиками. Оскільки ризики пов'язані з економічною діяльністю об'єктивно неминучі, то перша умова управління ними – вміння передбачити їх і знизити до максимально можливого рівня. Для цього необхідно – знати загальні та конкретні причини певного виду ризику, визначити обставини, при яких він виникає, оцінити ймовірність його появи, зіставити вигоду і ризик. Виявлення причин і обставин появи ризиків у підприємницькій діяльності передбачає поділ об'єктивних факторів, що не залежать від діяльності підприємств (наявність конкурентів, інфляція, якість чинного законодавства), від суб'єктивних (рівень організації виробництва і праці, якість форм і систем заробітної плати). Тільки після цього можна намітити оптимальні напрями діяльності, отже, раціонально контролювати ризик.

Управління ризиком або ризик – менеджмент – це системний процес прийняття та виконання управлінських рішень, спрямованих на подолання негативних подій викликаних випадково, які зводять до мінімуму несприятливий вплив на організацію факторів невизначеності альтернативного вибору, скорочення можливих втрат, зумовлених ризиком. Для підприємства в рівній мірі важливо управляти політичними, фінансовими, технологічними, кадровими ризиками, забезпечувати протипожежну безпеку, керувати діями в умовах надзвичайних ситуацій, екологічний захист і т. д. Висока ефективність витрачання ресурсів при виконанні програми управління ризиками може бути забезпечена тільки в рамках системного підходу. Цей підхід в управлінні ризиками, є найпоширенішим.

Управління ризиком стає актуальним після виявлення ризик – проблеми. При цьому повинні використовуватися результати аналізу і моделювання ризику. В цілому, по відношенню до ризику, як ймовірної невдачі, можливі наступні керуючі дії: попередження, зниження, компенсація збитку, поглинання. Попередженням називають виняток джерела ризику в результаті цілеспрямованих дій суб'єкта ризику. У попередженні ризику само виділяють два підходи: широкий і вузький. Вузький підхід полягає у попередженні ризику за рахунок конкретних заходів, що проводяться за рахунок страхових сум і з ініціативи страховика. Широкий підхід реалізується поза рамками страхування. Контролем ризику називаються ймовірності реалізації джерела ризику в результаті дії суб'єктів ризику. Зниження ризиків може здійснюватися різними методами, в тому числі за допомогою застосування таких методів, як диверсифікація, сек'юритизація, лімітування.

Ризиком можна управляти, використовуючи різноманітні заходи, що дозволяють певною мірою прогнозувати настання ризикової події і вчасно вживати заходів до зниження ступеня ризику. На жаль, в сучасній економічній науці і практиці господарювання, по суті, відсутні загальновизнані теоретичні положення про господарському ризику. Вкрай слабо розроблені методи оцінки ризику стосовно до тих чи інших виробничих ситуацій та видами діяльності, відсутні поширені практичні рекомендації про шляхи і способи зменшення та запобігання ризику.

На наш погляд, для зниження ризиків телекомунікаційних підприємств необхідно:

1. Інтеграція оцінки ризиків у стратегічні та оперативні процеси. Оскільки процес управління ризиками стає частиною оперативного управління, менеджери стають найбільш обачними при прийнятті рішень.
2. Впровадження більш ефективної аналітичної техніки і техніки раннього попередження. Виявлення ризиків на рівні бізнес – процесів призводить до прийняття зважених управлінських рішень.
3. Покращення виміри та моніторингу конкретних ризиків . Підготовка звітів по ключовим ризикам дозволить обмінюватися знаннями з різних аспектів.
4. Зменшення числа негативних подій у порівнянні з середніми показниками по галузі.
5. Зниження витрат на залучення капіталу і збільшення вартості акцій.

Ефективна система управління ризиками дає телекомунікаційним підприємствам можливість залучати фінансування на вигідніших умовах і позитивно впливає на її капіталізацію. Потім, розглянемо конкретні заходи щодо зниження валютних, галузевих, екологічних та ліквідності ризиків.

Постійний моніторинг поточного стану і відстеження потенціалу зростання на різних сегментах ринку дозволяють своєчасно реагувати на негативні зміни і компенсувати можливі втрати шляхом своєчасного перерозподілу збутових потоків продукцією. Дослідження практики сучасних телекомунікаційних підприємств показує наявність досить розвинених систем управління ризиком, орієнтованих на використання останніх досягнень науки. Однак служби ризик-менеджменту на вітчизняних підприємствах телекомунікацій або взагалі відсутні, або їх робота в істотній мірі обмежена рамками ідентифікації, оцінки, аналізу мікроризиків і орієнтована виключно на розробку заходів щодо оцінки та зниження впливу ризиків на діяльність підприємства. При цьому вони, по суті, дотримуються концепції прийнятного ризику, яка орієнтована лише на обмеження можливих втрат внаслідок реалізації окремих видів ризику. При цьому залишаються практично нерозглянутими питання співвіднесення ймовірних втрат з можливими вигодами у процесі впровадження нововведень, що можна охарактеризувати на основі критерію конкурентоспроможності.

Існуюча практика істотно обмежує стратегічні можливості телекомунікаційних підприємств, а системи ризик-менеджменту на підприємствах при цьому не повною мірою відповідають вимогам політики модернізації

та інноваційного розвитку економіки України. Хоча аналіз умов і характеру інноваційної діяльності українських телекомунікаційних підприємств показує наявність технічних можливостей їх успішної модернізації, разом з тим, широке застосування нововведень на підприємствах сьогодні в істотній мірі обмежується недостатньою розвиненістю систем прогнозування, аналізу та управління інноваційними ризиками. Поряд зі складними технічними проблемами розробки і впровадження нововведень на інноваційних підприємствах мають місце і надзвичайно гострі проблеми ефективного управління та контролю, як високих інноваційних ризиків, так і можливих конкурентних переваг.

Ризики інноваційного розвитку підприємства можна представити як можливість виникнення несприятливої стратегічної ситуації, зумовленої негативним поєднанням факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Наслідки технічних і наукових інновацій співрозмірні, вони несуть не тільки блага, а й проблеми, які представляються ненавмисним, супутнім результатом. Очевидно, що будь-які інновації ризиковані за своєю природою, тому в будь-якому випадку слід очікувати підвищення ризиків. Інноваційний розвиток має свою специфіку: невизначеність результату, високі інвестиційні ризики, розбіжність громадського та індивідуального ефектів і ін.. Така специфіка зумовлює неминуче зростання ризикованості поточної діяльності підприємства. Відповідно, для зниження ступеня ризикованості, телекомунікаційним підприємствам необхідно проводити адекватні дії. На рисунку 1 представлена система стратегічного управління телекомунікаційного підприємства в умовах необхідності впровадження інновацій в 3 аспектах 1 – інноваційний аспект; 2 – стратегічний аспект; 3 – системний аспект управління ризиками.

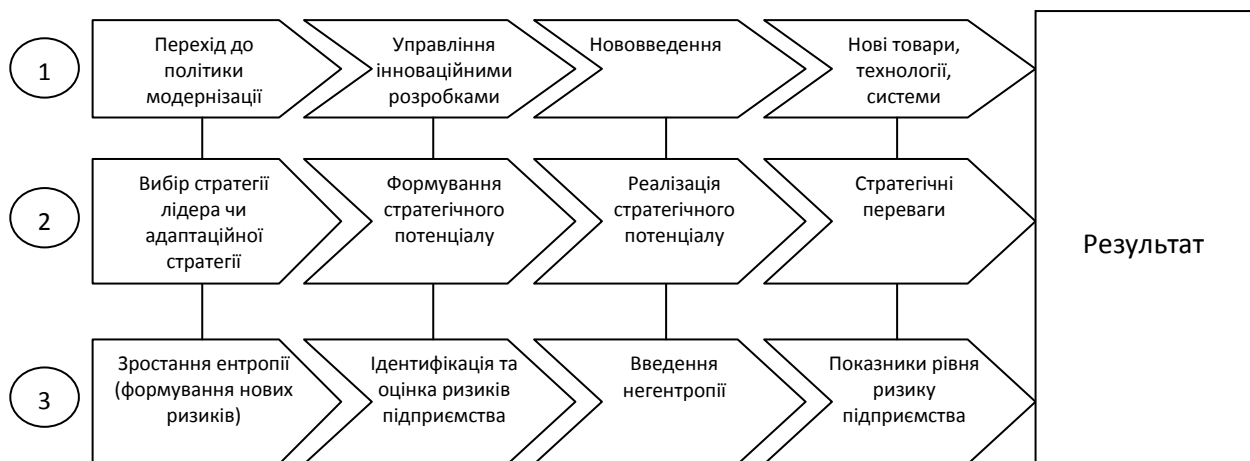

Рис.1 Система стратегічного управління телекомунікаційного підприємства в умовах необхідності впровадження інновацій

Представлена схема орієнтована вже не на зниження ризику, а на управління ризиком. На наш погляд, побудова системи ризик-менеджменту має забезпечувати необхідну стійкість підприємства в умовах високого ризику і невизначеності інноваційного розвитку. З цією метою нами розроблена концепція формування та реалізації конкурентних переваг як основного елемента стратегічного управління і систем управління ризиком підприємств, запропоновано механізм управління ризиком телекомунікаційного підприємства.

Схема реалізації даного підходу в сучасних умовах на телекомунікаційному підприємстві представлена на рис. 2.

Щоб отримати перевагу над конкурентами, телекомунікаційне підприємство повинно проводити мобілізацію своїх ресурсів на основі реалізації створеного інноваційного потенціалу. Управління конкурентними перевагами дозволяє систематизувати впровадження нововведень, націлене на створення ситуації, в якій телекомунікаційне підприємство може отримати відносну перевагу над конкурентами і надалі нарощувати цю перевагу, що дозволяє отримати позитивний результат. Оцінка можливого позитивного результату впровадження нововведень проводиться на основі методики оцінки конкурентних переваг впроваджуваної інновації.

Одночасно в системі ризик-менеджменту підприємства проводиться оцінка рівня ризику впровадження нововведень, що характеризує можливі негативні наслідки новації. Тоді, співвіднесення можливого позитивного і можливого негативного результатів новації формує ціну ризику E_R та дозволяє забезпечити попередню оцінку ефективності управління інноваційними ризиками за формулою

$$E_R = \Delta K / R_{\Sigma} . \quad (1)$$

Особливе значення у запропонованій концепції виконує підхід до ідентифікації та оцінки інноваційного ризику на основі багаторівневого показника R_{Σ} . Загальний рівень ризику телекомунікаційного підприємства R_{Σ} може бути визначений таким чином:

$$R_{\Sigma} = \prod R_{\psi} , \quad (2)$$

де R_{ψ} – рівні ризику телекомунікаційного підприємства (мікроризики, регіональні, галузеві, державні, глобальні ризики).

Рис. 2. Схема формування критеріїв інноваційних рішень сучасного телекомунікаційного підприємства

Рівень мікроризиків, на наш погляд, може визначатися економічним станом підприємства, рівень мезоризиків – станом економіки регіону та галузі, а рівень макроризику – стан держави і світової економіки. Принципова відмінність представленого підходу полягає в тому, що він спирається на новий підхід до аналізу ризику підприємства на основі ієрархії ризиків, з виділенням рівнів ідентифікації оцінки ризику. Як ми вже відзначали, стійке, а, отже, успішне функціонування підприємств неможливе без урахування змін навколишнього середовища.

ВИСНОВОК

Посилюється конкурентна боротьба, як на вітчизняному, так і на міжнародному телекомунікаційному ринку, що диктує особливі умови виживання підприємств, викликає необхідність розробки, відстеження та впровадження нових прогресивних процесів і технологій, тобто інновацій. Як ми вже обґрунтовували, інновації пов'язані з великим ризиком. Чим більше оригінального міститься в результатах інноваційного процесу, тим значніше очікуваний прибуток і тим вище ступінь ризику при впровадженні. Головними факторами, на яких зосереджуються заходи щодо зниження рівня інноваційних ризиків, виступають обсяг і надійність інформації про джерела ризику, а також ступінь контролю над ними. Одним з інструментів такого контролю є створення і використання методики розрахунку ймовірностей успішної реалізації інноваційних проектів і відповідних ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеев С. Б. Адаптивное управление конкурентоспособностью предприятия: Монография / С. Б. Алексеев. – Донецк : ДонНУЭТ, 2007. – 170 с.
2. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия : сущность и механизм обеспечения : Монография / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
3. Кравченко С. А. Адаптация экономического механизма функционирования сельскохозяйственных предприятий к условиям рынка: Монография / С. А. Кравченко. – К. : ННЦ ИАЭ, 2008. – 444 с.
4. Побережна І. С. Інтеграція системи ризик-менеджменту в загальний процес управління підприємством / І. С. Побережна // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2011. – №3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Tpaeiv/2011_3/95.pdf.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ДЛЯ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ

Демчук Наталія Іванівна

Дніпропетровський державний аграрний університет, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів Дніпропетровського державного аграрного університету (Україна)

e-mail: natademchuk@mail.ru

РЕЗЮМЕ

В статті розглядаються питання державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та міжнародного співробітництва для активізації інвестиційної діяльності в Україні. Визначено фактори, що сприяють припливу іноземних інвестицій у країну.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, інвестиційна діяльність, іноземні інвестиції, державне регулювання.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы государственного регулирования внешнеэкономической деятельности и международного сотрудничества для активизации инвестиционной деятельности в Украине. Определены факторы, способствующие притоку инвестиций в страну.

Ключевые слова: международное сотрудничество, инвестиционная деятельность, иностранные инвестиции, государственное регулирование.

ABSTRACT

This paper deals with the state regulation of foreign trade and international cooperation to stimulate investment in Ukraine. Factors contributing of inflow of foreign investment into the country.

Keywords: international cooperation, investment, foreign investment, government regulation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан розвитку світового господарства характеризується значним поглибленням і зміцненням міжнародних зв'язків. На сучасному етапі світогосподарського розвитку економічні відносини країн стають все більш широкими і різноманітними. Для країн світу створюються сприятливі передумови підвищення ефективності функціонування національних економік за рахунок оптимального використання переваг міжнародного розподілу праці.

Країни, які отримують прямі іноземні інвестиції, можуть мати вагомі економічні результати від їх вкладення за умови наявності відповідного механізму використання. Для уникнення негативних наслідків участі в процесах міжнародного співробітництва на всіх рівнях, необхідно мати чітке уявлення щодо особливостей зовнішньоекономічної діяльності країн з урахуванням їх законодавства, методів державного регулювання інвестиційного процесу.

Серед західних дослідників проблеми прямого зарубіжного інвестування найбільш ґрунтовно виклали у своїх працях Дж. Даннінг, П. Кругман, Р. Мандела, К. Маєр, М. Портер та інші. В Україні зробили наріжним каменем своїх праць О. Білорус, О. Гаврилюк, Б. Губський, А. Івасенко, Д. Лук'яненко, О. Мозговий, О. Плотніков, А. Пересада, А. Поручник, І. Сазонець та інші. Українськими вченими обґрунтовані сутність іноземного інвестування, його мікро- і макромотивація, розкриті чинники, що сприяють або перешкоджають залученню ПІІ в українську економіку.

Виходячи з актуальності, метою статті є дослідження особливості державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні, здійснивши аналіз міжнародних та національних нормативно-правових актів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інвестиційна діяльність є ключовою для розуміння ходу відтворення, та переважно завдяки їй визначається циклічність економіки. Саме іноземні інвестиції є провідником сучасних технологій виробництва та управління, своєрідною «перепусткою» на світові ринки товарів та капіталів, дають змогу при цьому компенсувати дефіцит національних грошових коштів. Розвиток сучасної світогосподарської системи характеризується широким залученням країн до міжнародних інвестиційних процесів.

За останнє півстоліття типи прямих іноземних інвестицій (ПІІ), а також регіони-реципієнти, галузі промисловості, які беруть участь в них, зазнали значних змін. Безсумнівно, іноземні інвестиції будуть продовжувати бурхливо рости; існує ймовірність, що це буде відбуватися швидше, ніж у минулому, оскільки природа світової економіки останнім часом динамічно змінюється. З'являються такі важливі зміни у поведінці інвесторів і в інвестиційних процесах у цілому:

– змінилися основні види ПІІ. У той час як більшість інвестицій до Другої світової війни здійснювалися в природні ресурси та інфраструктуру, домінуючим видом ПІІ в післявоєнний період стали інвестиції в промисловість. Сьогодні найбільш важливими є інвестиції в сектор послуг. Створення підприємства в іншій державі стало домінуючим способом обслуговування зарубіжних ринків. Типи ПІІ стали більш різноманітними з розвитком затрато-і стратегічно-орієнтованих інвестицій;

– змінилась юридична структура оформлення прав транскордонної власності. Протягом тривалого часу спільні підприємства (СП) були найбільш поширеною формою співпраці в країнах, що розвиваються. Фактично, в багатьох країнах створення СП було єдиним засобом захисту інтересів закордонних інвесторів. Дана модель змінилась після того, як багато країн лібералізували своє інвестиційне законодавство, внаслідок чого загострилася конкуренція у сфері залучення інвестицій, і в даний час допускають існування підприємств із 100% іноземною участю в більшості галузей промисловості. Крім того, починають більш широко використовуватися інші форми співробітництва: стратегічні альянси та інші неакціонерні об'єднання.

Система державних гарантій прав та інтересів іноземних інвесторів ґрунтується на трьох рівнях [1]:

а) на рівні законодавства країн-одержувачів, де гарантується недоторканість власності. Обумовлюється тим, що конфіскація майна або інших активів проводиться на підставі рішення суду і тільки за обставин, безпосередньо визначених законом;

б) на багатосторонньому рівні. Наприклад, до Конвенції із регулювання інвестиційних суперечок між державами та громадянами інших країн, що була підготовлена Всесвітнім банком у 1966 р., уже приєдналися близько ста країн. У разі виникнення суперечок між державою, що приймає, та іноземним інвестором останній може звертатися по захист не до держави, з якої походять інвестиції, а до Міжнародного центру з регулювання інвестиційних суперечок при Всесвітньому банку у Вашингтоні [2];

в) на двосторонньому рівні, переважно за допомогою укладення між країнами угод про заохочення та захист інвестицій.

Проте завдання Багатосторонньої угоди з інвестицій полягає у створенні багатостороннього режиму, який закріпить принцип недискримінації та обмежить виключення із національного законодавства. Таким чином, намагання урядів нав'язати обмеження в інтересах національної промисловості розглядатимуться згідно з правилами Угоди. Виключення з такої протекціоністської політики можуть бути зроблені для малих та середніх компаній, які обслуговують як постачальників, так і отримувачів нових технологій, також в інтересах національних економік, щоб потенційні одержувачі зростаючих потоків інвестицій робили це за найменшими цінами, за високої якості продукції та послуг [3].

Діяльність іноземного інвестора, як правило, регулюється національним законодавством країни, що приймає. До міжнародних актів (багатонаціональних та регіональних), що регулюють іноземне інвестування, належать:

- звіт принципів і правил з обмеження ділової практики ЮНКТАД;
- міжнародний кодекс поведінки при передачі технологій ЮНКТАД;
- кодекс поведінки ТНК ООН;
- андський пакт;
- принципи дій ОЕСР (Організації економічного співробітництва та розвитку ЄС);
- Декларація про міжнародні капіталовкладення та багатонаціональні підприємства ОЕСР;
- Конвенція із регулювання інвестиційних суперечок між державами та громадянами інших країн [5].

Одним із заходів регулювання на міжнародному рівні виступають міжнародні інвестиційні угоди (МІУ). В них узгоджуються та закріплюються заходи по регулюванню іноземних інвестицій між відповідними країнами.

Нині світова практика розробила універсальний набір заходів, які використовуються для залучення іноземного капіталу. Серед них найбільше значення мають наступні: податкові стимули; фінансові стимули; нефінансові стимули.

У різних комбінаціях ці заходи залучення іноземних інвестицій використовуються в усіх країнах [6].

Прояв державного регулювання інвестиційної діяльності здійснюється через сукупність державних підходів і рішень, закріплених законодавством, організаційно-правових форм, у рамках яких інвестор здійснює свою діяльність. Таке регулювання може виражатись у безпосередньому (прямому) управлінні державними інвестиціями: системі податків з диференціюванням податкових ставок і податкових пільг, фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, бюджетних позичок, пільгових кредитів, у фінансовій і кредитній політиці, ціноутворенні, випуску в обіг цінних паперів, амортизаційній політиці [7].

Стратегічна інвестиційна політика розглядається як найважливіша складова загальної економічної політики, яку проводить держава. Державна політика включає регулювання умов інвестиційної діяльності, яке здійснюють органи виконавчої влади країни в цілому і окремі суб'єкти відповідно до чинного законодавства. Державне регулювання іноземного інвестування має ґрунтуватися на принципах взаємної відповідальності іноземного інвестора і держави: дотримання основних прав і свобод іноземних інвесторів; юридичної відповідальності іноземних інвесторів за порушення закону або міжнародних договорів; заохочення іноземних інвесторів, які спрямовують інвестиційні ресурси у програми (проекти), визначені державою як пріоритетні; удосконалення законодавства щодо іноземних інвестицій [5].

Міжнародними дво- та багатосторонніми угодами, як правило, регулюються такі питання інвестування, як визначення інвестицій та інвесторів, умови ввезення прямих іноземних інвестицій, заохочення інвестицій, загальні норми режиму, переказ платежів, вимоги щодо результатів господарської діяльності, позбавлення інвестора прав власності, вирішення суперечок, норми поведінки корпорацій.

Окремі країни, які не підписали дво- або багатосторонніх угод, можуть ухвалювати спеціальні нормативно-правові акти, спрямовані на захист іноземних інвестицій. У такому разі держава бере на себе зобов'язання щодо охорони прав та інтересів іноземних інвесторів у односторонньому порядку. Передбачається, що дія такого нормативно-правового акта поширюється на всіх іноземних інвесторів [8].

Двосторонні інвестиційні угоди (ДІУ) дотепер мали найбільше практичне значення в регулюванні міжнародних потоків ПІІ. Вже більше сорока років країни укладають ДІУ з метою захисту і заохочення іноземних інвестицій. Історично розвинуті країни покладалися на ДІУ як на механізм забезпечення захисту для їхніх інвестицій у країнах, що розвиваються, у той час як останні стали укладати ДІУ з метою залучення ПІІ. У

сучасних умовах в деяких випадках підписання ДІУ країною-імпортером капіталу є умовою для зниження політичного ризику, у чому хоче бути упевнена країна, яка експортує капітал [5].

Обмеження гнучкості управління викликають в інвесторів побоювання, що стосуються умов доступу і функціонування інвестицій, стабільності зобов'язань урядів приймаючих країн. Іноземні інвестори не можуть покладатися тільки на національне законодавство приймаючих країн у питаннях захисту своїх інвестицій, і через це країни звертаються до міжнародних інструментів регулювання ПІІ.

У розвинених країнах діє принцип, за яким для іноземних інвесторів створюється національний режим господарської діяльності. Декларацією про міжнародні капіталовкладення та багатонаціональні підприємства, що ухвалена у 1976 р., Організація економічного співробітництва та розвитку рекомендує країнам-членам ОЕСР надавати підприємствам з іноземними інвестиціями режим відповідно до законодавства країни-одержувача, а також урахувати норми міжнародного права і міжнародних договорів. Цей режим повинен бути не менш сприятливим, ніж той, який створює держава для національних економічних суб'єктів [5].

В Україні єдину державну стратегію у сфері інвестиційної діяльності визначає Верховна Рада України, яка створює законодавчу базу для сфери інвестиційної діяльності; затверджує пріоритетні напрями інвестиційної діяльності як окрему загальнодержавну програму у складі Програми діяльності Кабінету Міністрів України, загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального розвитку, охорони довкілля; в межах Державного бюджету України визначає обсяг асигнування для фінансової підтримки інвестиційної діяльності [7].

Законодавча база є найважливішим напрямком державного регулювання іноземних інвестицій. Переважна більшість заходів державного регулювання впроваджується за допомогою правових форм. Тому вдосконалення системи та принципів правового регулювання іноземного інвестування є вирішальним чинником поживлення надходжень капіталу нерезидентів [5].

Слід зазначити, що «державне регулювання інвестицій» та «державна інвестиційна політика» – не тотожні терміни. Інвестиційна політика – більш широке поняття і може застосовуватись як невтручання, тоді як поняття «державне регулювання інвестиційної діяльності» має активну природу. До того ж, державне регулювання інвестиційної діяльності містить інструменти, що безпосередньо не стосуються інвестиційної політики. Держава здійснює регуляторну функцію інвестиційної активності за допомогою законодавства, через державне планування, програмування, через державні інвестиції, субсидії, пільги, кредитування, реалізацію соціальних і економічних програм. Державному регулюванню притаманний постійний пошук оптимального співвідношення ринкової та державної складових [7; 9].

Бажаючи залучити в Україну іноземні інвестиції, держава встановила певні державні гарантії захисту іноземних інвестицій, у тому числі: гарантії від зміни законодавства; гарантії щодо примусових вилучень, а також незаконних дій державних органів та їхніх службових осіб; компенсацію і відшкодування збитків іноземним інвесторам, завданих їм внаслідок дій або бездіяльності державних органів України чи їхніх службових осіб; гарантії у разі припинення інвестиційної діяльності; гарантії переказу прибутків, доходів та інших коштів, одержаних внаслідок здійснення іноземних інвестицій.

Держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також видів іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України та її міжнародними договорами. Інвесторам, у тому числі іноземним, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови і порядок вивезення вкладених цінностей і результатів інвестицій [7].

З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій. Державні гарантії не можуть бути скасовані або звужені щодо інвестицій, здійснених у період дії цих гарантії. Спори, пов'язані з інвестиційною діяльністю, розглядаються, відповідно, судом, арбітражним судом або третейським судом. Усі витрати та збитки іноземних інвесторів, спричинені цими діями, мають бути відшкодовані на основі поточних ринкових цін та/або обґрунтованої оцінки, підтверджених аудитором чи аудиторською фірмою. Компенсація, що виплачується іноземному інвестору, має бути швидкою, адекватною та ефективною [10].

Отже, одним із найважливіших факторів, що сприяє припливові іноземних інвестицій у країну, є наявність ефективного, стабільного законодавства про іноземні інвестиції та зовнішньоекономічну діяльність. Заходи державного регулювання за допомогою грошово-кредитної політики (емісія грошей, зміна облікової ставки, зміна обсягів обов'язкових резервів тощо), як правило, застосовуються не спеціально до іноземних інвесторів, а до всіх економічних суб'єктів. На великі іноземні компанії, що займаються виробництвом, ці заходи суттєво не впливають. Але слід зазначити, що іноземні інвестори розглядають практику застосування грошово-кредитних методів як показник державних пріоритетів у сфері економіки, а також для макроекономічного аналізу.

ВИСНОВКИ

Одним із найважливіших факторів, що сприяє припливові іноземних інвестицій у країну, є наявність ефективного, стабільного законодавства про іноземні інвестиції та зовнішньоекономічну діяльність. Зрозуміло, що окрім набутих знань у сфері інвестицій для успішного ведення міжнародного бізнесу, велику вагу має присутність зовнішніх чинників, таких як державне регулювання у інвестиційній сфері, а також вплив та контроль міжнародних інституцій за потоками капіталу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Курило С. В. Інвестиційна політика, її сутність і роль у сучасних умовах [Електронний ресурс] / С. В. Курило. – Режим доступу :

- http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/...2/.../Econ_02_2009_Kurilo.pdf.
2. Киреев А. П. Международная экономика : в 2-х ч. – Ч. I. : Международная микроэкономика : движение товаров и факторов производства / А. П. Киреев. – М. : Международные отношения, 1997. – 416 с.
 3. Качурець Ч. І. Міжнародні інституції для лібералізації прямих іноземних інвестицій [Електронний ресурс] / Ч. І. Качурець, В. С. Корчун // Режим доступу :
http://www.nbuv.gov.ua/Articles/Kultnar/knp59/knp59_119-120.pdf.
 4. Любімов В. І. Особливості державного регулювання іноземних інвестицій: закордонний досвід / В. І. Любімов // Економічний простір. – 2009. – № 21. – С. 65–71.
 5. Шарова Ф. Л. Экономика иностранных инвестиций / Ф. Л. Шарова. – М. : МИЭП, 2007. – 88 с.
 6. Крючкова І. В. Теоретико-методологічні аспекти державного регулювання інвестиційної політики як важливого фактора економічного зростання / І. В. Крючкова, Р. В. Попельнюхов // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 1, Т. 2. – С. 298–301.
 7. Голубов М. І. Багатостороннє та двостороннє інвестиційне співробітництво країн в умовах регіоналізації світової економіки / М. І. Голубов // Донецький національний університет. – 2007. – С. 248–254.
 8. Мегер М. Прямі іноземні інвестиції та їхній вплив на регіональну економіку в Україні / М. Мегер // Науковий вісник НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20. 5. – С. 227–235.
 9. Старчук Є. Організаційно-правові засади захисту прав та інтересів інвесторів в Україні / Є. Старчук // Часопис Академії адвокатури України. – 2009. – № 3. – С. 18–24.
 10. Курило С. В. Інвестиційна політика, її сутність і роль у сучасних умовах [Електронний ресурс] / С. В. Курило. – Режим доступу :
http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_ep/...2/.../Econ_02_2009_Kurilo.pdf.

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ ПІДПРИЄМСТВ З ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Безус Роман Миколайович

Дніпропетровський державний аграрний університет, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів (Україна)

e-mail: 9450457@ukr.net

РЕЗЮМЕ

Проаналізовано проблеми ведення органічного господарства в Україні. Розглянуто особливості державної підтримки органічного виробництва в Україні та Європі. Запропоновано проведення розрахунків по сертифікації процесу органічного виробництва здійснювати повністю або частково у формі векселя.

Ключові слова: органічна продукція, фінансові ресурси, державна підтримка, сертифікація, вексель.

РЕЗЮМЕ

Проанализированы проблемы ведения органического хозяйства в Украине. Рассмотрены особенности государственной поддержки органического производства в Украине и Европе. Предложено проведение расчетов по сертификации процесса органического производства осуществлять полностью или частично в форме векселя.

Ключевые слова: органическая продукция, финансовые ресурсы, государственная поддержка, сертификация, вексель.

ABSTRACT

Analyzed the problems of organic agriculture in Ukraine. Considered are the peculiarities of the state support of organic production in Ukraine and Europe. Invited to the settlement of certification to carry out fully or partly in the form of promissory notes.

Keywords: organic products, financial resources, state support, certification, promissory note.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Фінансові ресурси підприємства є основою його функціонування. Від наявності фінансових ресурсів залежить не лише конкурентоспроможність підприємства, а і те, чи взагалі буде існувати підприємство в майбутньому. І не дивно, що однією з перешкод активному розвитку підприємств з виробництва органічної продукції в Україні є гострий дефіцит фінансових ресурсів у конверсійний період виробництва. Саме цей період є однією з критичних точок в діяльності підприємств, що вирішили виробляти органічну продукцію, бо обсяги виробництва починають зменшуватися, а додаткова цінова маржа, яку надає сертифікат на виробництво та реалізацію органічної продукції, – відсутня.

У вітчизняній та зарубіжній літературі, публікаціях у мережі Інтернет нині приділяють багато уваги питанням органічного агровиробництва.

Проблеми екологізації сільськогосподарського виробництва, розвитку альтернативних видів землеробства, функціонування ринку продукції органічного походження ґрунтовно розкриті у працях учених: В. І. Артиша, Н. В. Бородачової, В. І. Вовка, Є. В. Мілованова, І. Є. Овсінського, С. А. Подолінського, О. В. Рудницької, О. М. Бородіної, М. І. Кобця, В. І. Кисіля, П. Т. Саблука, О. М. Царенка тощо.

Проблеми ж управління фінансовими ресурсами аграрних підприємств відображені в наукових працях Б. Й. Пасхавера, М. Я. Дем'яненка, М. Й. Маліка, О. Є. Гудзь, І. А. Бланка, А. Ю. Присяжнюк тощо.

Проте проблемними й не вирішеними залишаються питання стосовно шляхів формування і залучення фінансових ресурсів підприємств із виробництва органічної продукції.

Метою статті є дослідження шляхів формування фінансових ресурсів підприємства з виробництва органічної продукції.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Процес переходу вітчизняних сільгосптоваровиробників на виробництво органічної продукції обтяжений певними проблемами, пов'язаними із формуванням сприятливої державної політики і відповідної законодавчо-нормативної бази.

Пріоритетність розвитку сільського господарства була обґрунтована ще видатним економістом-екологом, українцем Сергієм Подолінським, який розглядав додану вартість як результат взаємодії матерії, енергії й інформації. Переводячи цю аксіому в практичну площину, використовуючи потенціал взаємодії землі, людини і науки, одержується додана вартість продукту першої категорії ліквідності, який вживає кожна людина протягом життя. А земля спроможна продукувати цю додану вартість невичерпно – за умови людської праці на ній [9].

Одним із принципів вчених-фізіократів, до яких можна віднести і С. Подолінського, є те, що сільське господарство повинно функціонувати в гармонії із оточуючим середовищем, і саме виробництво органічної продукції дозволяє реалізовувати цей постулат.

На сучасному етапі розвитку ринку органічної продукції в Україні, її виробництвом займаються здебільшого великі сільськогосподарські підприємства, розмір яких перевищує 3 тис. га. Для підтвердження

органічного статусу виробленої продукції, товаровиробники, переробні підприємства та заклади торгівлі проходять сертифікацію [1]. Що стосується спеціалізації господарств на виробництві сільськогосподарської продукції, варто зазначити, що Україна спеціалізується на виробництві рослинницької органічної продукції, в той час як органічне тваринництво майже не розвивається. Хоча апіорі, органічне тваринництво і рослинництво повинні розвиватися паралельно.

Слід зауважити, що належний стимулюючий вплив на формування вітчизняного органічного сектора можуть також справляти:

- по-перше, необхідність дотримання Україною глобальних угод щодо навколишнього природного середовища;
- по-друге, гармонізація і взаємне визнання національних органічних стандартів на міжнародному рівні;
- по-третє, розвиток знань у галузі органіки та інноваційні винаходи у сфері ресурсного забезпечення органічного агровиробництва.

Досвід розвитку органічного сільського господарства у світі свідчить про створення додаткових робочих місць в сільській місцевості та нових перспектив для малих фермерських господарств і життєздатності сільських громад та інші соціальні переваги, що є надзвичайно актуальним для України.

Проте, на сьогодні, процес переходу на органічне господарювання в Україні супроводжується певними ризиками та необхідністю вирішення таких проблем: низька технологічна культура сільськогосподарського виробництва всіх рівнів, починаючи від особистого селянського господарства до великих аграрних об'єднань; неповна законодавча й нормативна бази; часткові фінансові втрати у зв'язку із зменшенням обсягів виробництва продукції (особливо це актуально для господарств, що застосовували інтенсивні технології) у конверсійний період, але після отримання сертифікату ці втрати частково компенсуються вищою ціною на органічну продукцію; низький рівень обізнаності населення і виробників щодо органічного землеробства [10].

Не додає оптимізму й відсутність фінансової підтримки з боку держави в період конверсії, а тим паче відсутність пільг або субсидій при виробництві органічної продукції. Йдеться, насамперед, про фінансове забезпечення процесу відтворення у зв'язку із запровадженням органічного землеробства, яке сьогодні швидко поширюється в аграрному секторі економічно розвинутих країн.

Вітчизняна практика фінансування сільського господарства за рахунок коштів державного бюджету не передбачає цільового надання фінансових ресурсів господарствам, які переходять на органічне землеробство. Тоді як, у Польщі «органічні господарства» на період конверсії (переходу на нові засади виробництва), коли можливі найбільші втрати, отримують дотації в розмірі 202,4 євро на 1 га ріллі в рослинництві, 333 євро – на 1 га в галузі овочівництва та 461 євро – на кожен гектар багаторічних насаджень. Причому ці дотації не виключають участі «органічних господарств» у інших програмах державної підтримки сільськогосподарського виробництва. До того ж, держава бере на себе компенсацію частини витрат на проведення сертифікації таких господарств [18; 19].

У Франції програма заходів розвитку органічного виробництва запроваджена у 2007 р. Вона включає фонд структуризації органічних мереж. Відповідальним за організацію та управління цим фондом було призначено агенцію Bio. Agence Bio, створена за підтримки міністерства аграрної політики та екології Франції, координує діяльність виробників, дистриб'юторів у сфері органічного виробництва. Учасники органічного ланцюга кожного року звітують про свою діяльність перед державою через Agence Bio. Починаючи із 2008 р., впроваджено 6 програм на підтримку першочергових цілей регіонального розвитку органічного виробництва. Загальна сума фінансування становила в межах 125–150 млн євро, включаючи щорічно 10 млн євро на підтримку підприємств у конверсійний період. На майбутнє планують профінансувати ще 43 програми, більш ніж на 11 млрд євро. [16; 17].

В Нідерландах виробництвом органічної продукції займаються здебільшого невеликі підприємства, середній розмір яких становить 300 га. Державна підтримка господарств, які були сертифіковані у відповідності до органічних стандартів, становить 800 євро на 1 га. В середньому органічні підприємства отримують «пряму» допомогу в розмірі 240–250 тис. євро. Додатково виробники отримують доступ до кредитування на пільгових умовах. Саме такі засади розвитку органічного виробництва сприяють збереженню конкурентоспроможності сталого органічного виробництва в Голландії [11].

Фактично державна опіка дає змогу підприємству спокійно ставитись до низької економічної ефективності виробництва органічної продукції, бо отримання дотацій з держбюджету дозволяє виробнику органічної продукції з впевненістю дивитись у майбутнє.

При загальній тенденції в Україні до скорочення площ сільськогосподарських угідь, площа угідь, що приведені у відповідність до органічних стандартів, щорічно зростає. Так у 2002 р. загальна площа сільськогосподарських угідь приведених у відповідність до органічних стандартів становила 13629,1 га, а вже у 2009 р. – 270563 га. У 2009 р. частка сертифікованих площ серед загального обсягу сільськогосподарських угідь України склала 0,65 % проти 0,33 % у 2002 р. (рис. 1). При цьому Україна посідає перше місце в східноєвропейському регіоні щодо сертифікованої площі органічних сільськогосподарських угідь, спеціалізуючись переважно на виробництві зернобобових, зернових та олійних культур.

Відповідна позитивна динаміка характерна й для кількості господарств, які займаються органічним виробництвом (рис. 2).

Офіційний статистичний огляд (IFOAM) Міжнародної федерації сільськогосподарського органічного руху підтверджує, що на початку 2003 р. в Україні було зареєстровано 31 господарство, яке отримало статус «органічного», а наприкінці 2009 р. в Україні нараховувалось вже 121 сертифіковане органічне господарство (рис. 3.).

Рис. 1. Динаміка площ сільськогосподарських угідь та питома вага угідь, сертифікованих відповідно до органічних стандартів, 2002–2009 рр.

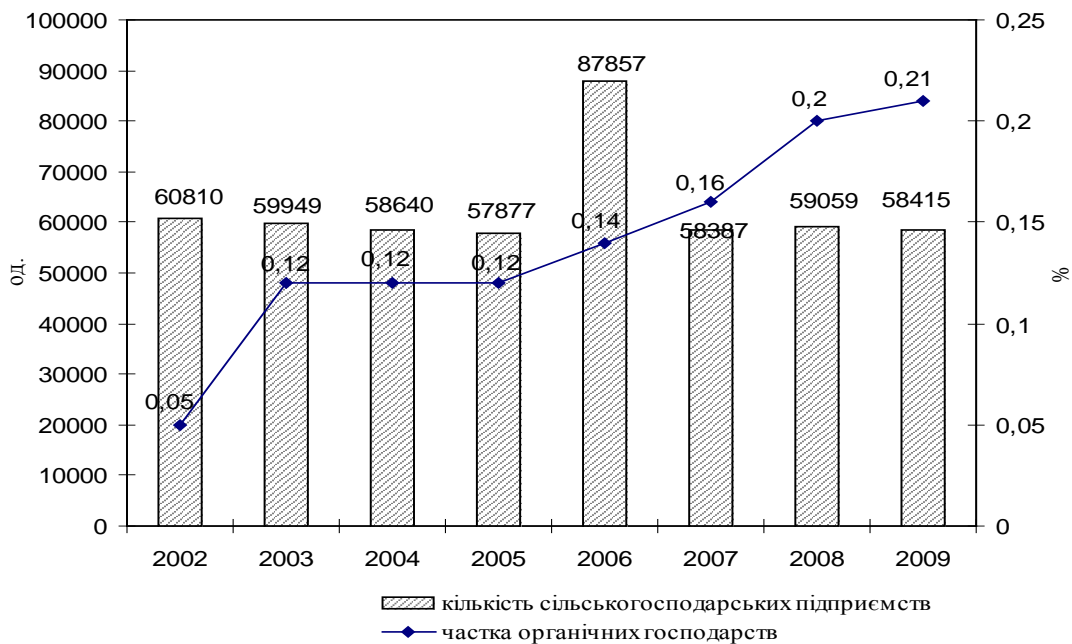

Рис. 2. Динаміка кількості суб'єктів господарювання у сільському господарстві та частки органічних господарств в Україні, 2002–2009 рр.*

*Джерело: розраховано і побудовано за даними Федерації органічного руху України [15] та Державного комітету статистики [6].

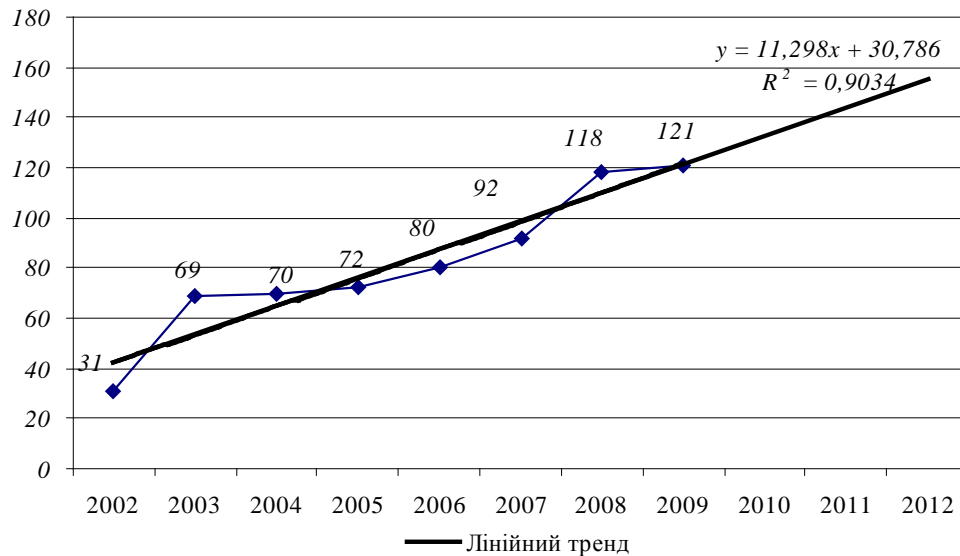

Рис. 3. Аналітичне вирівнювання кількості органічних господарств в Україні, 2002–2009 рр.

Як видно з рис. 3, середньорічний приріст чисельності органічних господарств в Україні складає близько 11 підприємств. Коефіцієнт апроксимальної достовірності становить 0,9034, що відповідає високому рівню довіри до даного рівняння. Такий високий рівень довіри дозволяє ефективно прогнозувати поведінку показників. В даному випадку – кількість органічних господарств на майбутнє. Так, загальна кількість даних підприємств в Україні в 2012 р. становила 155 одиниць.

Як уже зазначалося, однією із проблем розвитку органічного виробництва в Україні є ускладнений доступ підприємств до фінансових послуг. Зокрема, отримання короткострокових та довгострокових кредитів.

В аграрній сфері спостерігається активне залучення такого виду кредитних ресурсів на внутрішньому ринку. Стабілізація економічного стану країни дозволила залучати більший обсяг ресурсів на ринку капіталів. Обсяг кредитів, наданих сільському господарству, в 2011 р. складав 6% всіх кредитів українських банків. Із настанням кризи, обсяг виданих кредитів почав зменшуватися, проте наразі обсяги кредитування вже досягли рекордного рівня. На початку 2010 р. частка кредитів в гривні строком більше 5 років зросла з 2% до 12%. Все це свідчить про перспективність і надійність аграрної галузі як позичальника.

Але фінансування органічного сектору сільського господарства принципово відрізняється від фінансування інтенсивного сектору, адже ризики зростають.

До ризиків, які перешкоджають формуванню фінансових ресурсів підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції, належать:

- недосконалість системи страхування сільськогосподарської продукції;
- фінансові втрати внаслідок зменшення обсягів виробництва продукції;
- недостатня розвиненість ринків збуту продукції;
- відсутність фіксованої ціни на органічну продукцію.

Зрозуміло, що головним джерелом фінансового забезпечення суб'єктів господарювання мають стати, перш за все, власні ресурси. Головним джерелом формування власних фінансових ресурсів є чистий прибуток, а збільшення прибутку можливе за рахунок зменшення собівартості, зокрема, виробничих витрат. Однак, зміна виробничих витрат шляхом виключення мінеральних добрив і хімічних засобів захисту не може на початковому етапі компенсувати втрати рентабельності в повному обсязі. Динаміка затрат ресурсів у вартісному вимірі показує, наскільки ефективні організаційно-господарські рішення підприємства у площині застосованої органічної технології, організації і продуктивності праці, виробництва, маркетингу продукції. Зміна витрат відповідним чином впливає на обсяги прибутку, рівень рентабельності підприємства, що безперечно впливає на скорочення власних ресурсів [2].

Збільшення витрат на початковому етапі пов'язане також із необхідністю придбання спеціальної техніки, обладнання та біологічних засобів захисту рослин, будівництва спеціальних приміщень для зберігання органічних продуктів або ж переобладнання існуючих, що також впливає на зменшення власних ресурсів.

Відсутність фінансової підтримки, пільг та преференцій з боку держави (хоча б на період конверсії) є суттєвою перешкодою на шляху заохочення виробників запроваджувати органічні технології ведення сільськогосподарської діяльності.

Як зазначалося раніше, на відміну від інших виробництв, органічне виробництво передбачає обов'язкову сертифікацію, яку проводять сертифікаційні компанії. Кошти на проведення сертифікації підприємства витрачають свої власні і, відповідно, ризики за прийняття цього рішення повністю беруть на себе.

Сертифікаційні компанії надають консультаційні послуги і проводять сертифікацію процесу виробництва органічної продукції в конверсійний період, тобто саме тоді, коли підприємству найбільше бракує коштів на покриття поточних витрат. Сертифікаційна компанія зацікавлена в оплаті своїх послуг в період проведення процесу сертифікації. Хоча, отримання сертифікату передбачається тільки через 2–4 роки після

початку сертифікації. Надання сертифікату, безумовно, є головною метою співпраці сертифікаційної компанії із підприємством, яке стало на шлях виробництва органічної продукції, але, з точки зору оперативності формування фінансових ресурсів, це завдання є другорядним.

З вище викладеного, можна зробити висновок, що сертифікаційна компанія під час проведення сертифікації фактично не несе ризиків, пов'язаних із можливістю формувати фінансові ресурси підприємством-виробником органічної продукції в майбутньому. Тому, з метою відтермінування витрат, пов'язаних з проведенням сертифікації та розподілу ризику між підприємством-виробником органічної продукції та сертифікаційною компанією, ми пропонуємо розрахунки за проведення сертифікації частково або ж повністю здійснювати за допомогою векселя.

Згідно Закону «Про обіг векселів в Україні», платіж за векселем на території України здійснюється тільки в безготівковій формі, що не є обмежуючою умовою для підприємств виробників органічної продукції, які на загальних засадах функціонування юридичних осіб зобов'язані відкривати у банках поточні рахунки для розрахунків [7].

Схема проведення розрахунку за допомогою векселя наведена на рис. 4.

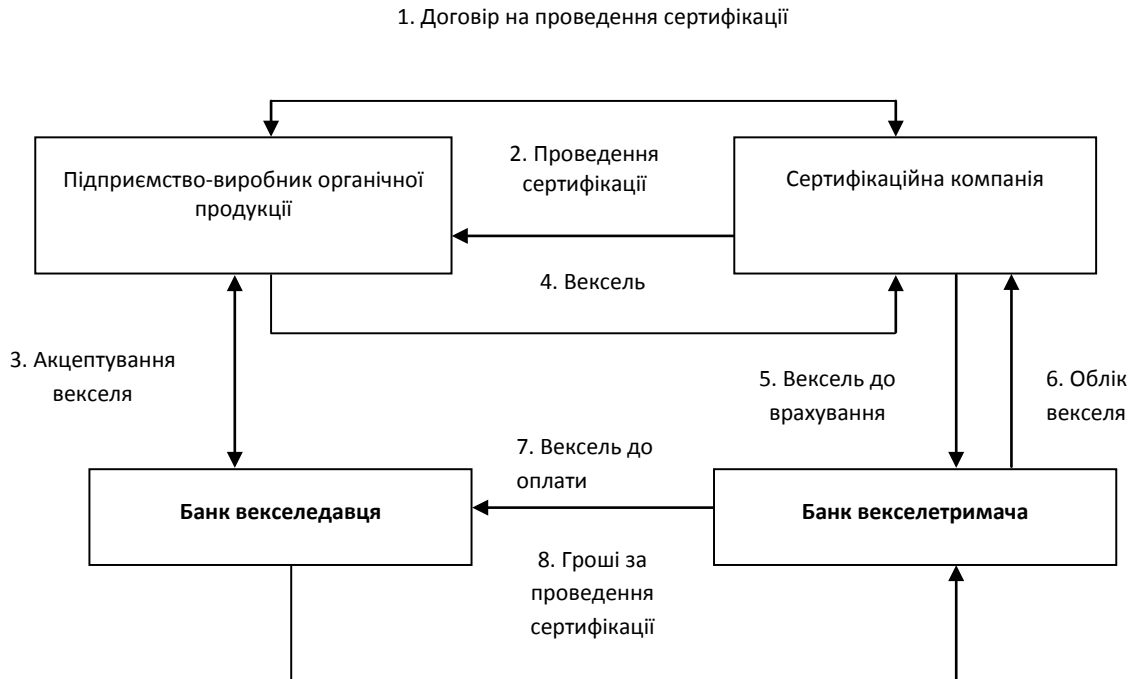

Рис. 4. Схема використання векселя при сертифікації органічного виробництва

Як видно з рис. 4, розрахунки за допомогою векселя здатні частково вирішити питання браку у виробників коштів на сертифікацію процесу виробництва органічної продукції, а також розширити клієнтську базу для сертифікаційних компаній, тим самим роблячи цю форму розрахунків привабливою як для підприємств-виробників органічної продукції, так і для сертифікаційних компаній.

ВИСНОВКИ

На сьогодні проблемами популяризації споживання та виробництва органічної продукції держава, нажаль, не опікується. Основна причина цьому – це брак коштів в державному бюджеті. Динаміка кількості підприємств, що є виробниками органічної продукції, свідчить про стале зростання їх кількості, що підтверджує зростання попиту на органічну продукцію. Але перед підприємствами, що вирішили стати на шлях виробництва органічної продукції, постає низка проблем: зменшення доходів в конверсійний період та необхідність додаткових витрат на сертифікацію процесу виробництва органічної продукції. Банківський сектор, хоча і визнає потужність агропромислового комплексу, але видачу кредитів на період понад 1 рік в умовах економічної нестабільності вважає ризикованою справою, яка повинна компенсуватися високими відсотками по таких позиках. Тому, проблему функціонування підприємств в конверсійний період та здійснення витрат, пов'язаних із сертифікацією, мають вирішувати на паритетних засадах як майбутні виробники органічної продукції, так і сертифікаційні компанії. Саме вексельна форма розрахунку має всі шанси стати одним з інструментів, який дозволить зацікавити не тільки майбутнього виробника органічної продукції, а й сертифікаційну компанію в успішному функціонуванні органічного бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артиш В. І. Ринок української продукції та перспективи його розвитку / В. І. Артиш // Посібник українського хлібороба. – 2008. – С. 114.

2. Артиш В. І. Собівартість виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції / В. І. Артиш // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 69–72.
3. Безус Р. М. Ринок органічної продукції в Україні: проблеми та перспективи / Р. М. Безус // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 5–8.
4. Вінська О. Й. Міжнародна економіка і зміни геоеконімічного простору / О. Й. Вінська // Економічний простір. – 2011. – № 47. – С. 5–15.
5. Вовк В. І. Сертифікація органічного сільського господарства в Україні: сучасний стан, перспективи, стратегія на майбутнє / В. І. Вовк // Матеріали Міжнар. семінару “Органічні продукти харчування. Сучасні тенденції виробництва і маркетингу”. – Львів, 2004. – С. 3–7.
6. Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Закон України "Про обіг векселів в Україні" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?
8. Кобець М. І. Органічне землеробство в контексті сталого розвитку / М. І. Кобець // Проект “Аграрна політика для людського розвитку”. – К., 2004. – 22 с.
9. Крюкова І. О. Людина, яка заглянула в науку XXI століття [Інтернет ресурс]. – Режим доступу : www.confcontact.com.
10. Милованов Є. В. Органічне сільське господарство: перспективи для України / Є. В. Милованов // Посібник українського хлібороба. – 2009 – С. 257–260.
11. Московчук Е. Підприємство органічного земледілля буде успішним навіть при незначительних об'ємах виробництва / Е. Московчук, М. Дикаленко // Бізнес. – 2011. – № 47. – С. 64–71.
12. Сільське господарство України 2008 рік : статистичний збірник / [за редакцією Ю. М. Остапчука]. – К., 2009. – С. 369.
13. Сіренко Н. М. Перспективи розвитку органічного сільськогосподарського виробництва в Україні / Н. М. Сіренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2011. – № 1. – С. 19–29.
14. Трегобчук В. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / [Трегобчук В., Юзефович А., Крисанов Д. та ін.] ; відп. ред. В. Трегобчук. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – 259 с.
15. Федерація органічного руху в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic.com.ua>.
16. L'Agence BIO [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agencebio.org/>
17. La nouvelle programmation de développement rural de la France [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agriculture.gouv.fr/>
18. Program rozwoju obszarow wiejskich na lata 2007–2013.– Pomorska Izba Rolnicza. – Informator dla beneficjentow. – s. 243
19. Rolnictwo ekologiczne [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minrol.gov.pl/rolnictwo-ekologiczne>.

УКРАЇНСЬКИЙ КОЗАЦЬКИЙ ПАНТЕОН

Сокульський Арнольд Леонідович

Національний заповідник «Хортиця», кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент
(Україна)

e-mail: alessia_85@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Проблема увічнення пам'яті козацтва в Україні в світлі урядової постанови середини 60-х років залишається не вирішеною. Музеефікація острова Хортиця, спрямована маргінальною свідомістю адміністрації НЗ "Хортиця", лише здатна викликати культурний шок в її відвідувачів. Протистояти впливові контркультури в Україні повинні не лише державні, а й громадські сили.

Ключові слова: І. Сірко, П. Шелест, пантеїзм, пантеон, сакрал, цвинтар, цивілізація, семіотика.

РЕЗЮМЕ

Проблема увековечения памяти казачества в Украине в свете правительственного постановления середины 60-х годов остается нерешенной. Музеефикация острова Хортица, направленная маргинальным сознанием администрации НЗ "Хортица", только способна вызвать культурный шок у ее посетителей. Противостоят влиянию контркультуры в Украине должны не только государственные, но и общественные силы.

Ключевые слова: пантеизм, пантеон, сакральность, память, увековечение, казацкая культура.

ABSTRACT

The problem of the Cossackdom immortalization in Ukraine in the light of the government resolution of the middle of 1960-s hasn't been solved yet. The museumification of the Island of Khortytsya directed by the marginal consciousness of the National reserve "Khortytsya" is only capable to evoke the culture shock of its visitors. Both the governmental and social forces have to resist the counterculture in Ukraine.

Keywords: I. Sirko, P. Shelest, pantheism, pantheon, sacral, cemetery, civilization, semiotics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Щодо оформлення Пантеону героїв в Україні, то ця ідея не раз витала і в просторі, і в часі, але так і не знайшла свого розв'язання. Особливість нашої культурної пам'яті така, що останки перших національних героїв втрачені назавжди, включно з козащиною.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Пантеон (Pante – обожнювання Всесвіту (пантеїзм), чи обожнювання пам'яті першопредків, походить із давньогрецької πάνθειον – храм чи місце, присвячене всім богам, від πάντεζ – все і θεός – бог) – "храм всіх богів". Німецький філософ Шлейєрмахер підкреслював, що пантеон (пантеїзм) є утаємничений релігійний натуралізм. Взагалі "пантеїзм" є утаємничена релігія німців". Шопенгауєр вважав пантеїзм, насамперед, формою атеїзму. Номенклатура "пантеїзм" сходить до Дж. Толанда, опублікуваного в 1720 р. твір під назвою "Panteisticon". У цій формі пантеїзм має чотири основні сутності:

- теомоністичний пантеїзм – простір, заповнений тільки існуванням Творця. Без якого Всесвіт не може існувати об'єктивно. Як akosmisus – філософське і релігійне вчення, сповідуючи погляди про ніщість світу; в найбільш чистому вигляді зустрічається в індійській філософії (vedentae) та в ідеалізмі Берклі.
- фізіомоністичний пантеїзм стверджуючий, що існує тільки світ, природа, яку можна вважати Творцем, тим самим позбавляючи Творця самостійного існування в природі (Оствальд, Геккель, Тен);
- трансцендентний (містичний) пантеїзм, який означають за звичаєм як панентеїзм;
- імманентно-трансцендентний пантеїзм, згідно якому Творець присутній у всіх речах (Спіноза, німецький ідеалізм, Гете, Шлейєрмахер, Ейкен) [6, с. 16, 330]. Таке постулювання святості сакральності, безумовного вшанування виявляється в німецькому ідеалізмі Спінози, Гете, Гердер, Якобі та ін. Сутність пантеїзму певним чином заглиблюють і доповнюють і сутність Пантеону.

Пантеон в культурологічному сенсі – сакральна споруда, присвячена першопредкам (архетипам) або місцевість чи видатне урочище-пам'ятка: Аскольдова Могила, Кам'яна Могила, Мамаєв Курган (Волгоград) тощо.

Пантеоном називався храм, споруджений в Римі на початку нової ери, а склався (відбудований, декілька разів відреставрований) в II ст., являв собою ротонду з портиком і шклянним куполом (діаметром і висотою 44 м). Такі пропорції відповідали правилам "золотого перетину". В сакральній архітектурі храмів римської й середньовічної Європи. Купола мають отвори посередині, що відповідають внутрішньому об'ємі циліндра й півсфери. Через цей отвір в куполі діаметром 9м проникає денне світло [7, с. 45].

За композицією й конструктивним вирішенням Пантеон визначається класичною ясністю і цілісністю композиції внутрішнього простору, величністю художнього задуму. Спеціалісти не виключають, що в будівництві храму приймав участь Аполлдор Дамаський [10]. З 609 р. Римська ротонда стає церквою Санта Марія ад Мартирес (вживається також назва Санта Марія Ротонда). В одній з бокових капел Пантеона похований Рафаель (Rafael), тут же поховали першого короля об'єднаної Італії Віктора Еммануїла й Умберто [8, с. 45].

Пантеони існували в багатьох первісних цивілізаціях, існують досі і в розвинутих країнах світу. Насамперед у тих, де суспільство вирізняється артеріальним тиском крові, здатним проявити силу волі і відстояти свої цінності і святині. Є вони в Лондоні, Парижі, Празі, Кракові, Москві, тощо.

Величні пантеони, де зберігаються останки найвидатніших архетипів нації мають певну відмінність від братських могил, громадських цвинтарів, пам'яток історії та археології (культурна спадщина). Кожна історична епоха своїми архетипами й культурною спадщиною може скласти певні стратиграфічні поля пам'яті окремого народу. Пантеон героїв, дещо відмінне, від загального поняття культурна спадщина. Panthe – це сакрал, що обожнює пам'ять першопредків. Філософ Шлейермахер підкреслював, що пантеон або пантеїзм є утаємниченим релігійним натуралізмом, а "пантеїзм є утаємниченою релігією німців". Шопенгауер відносив пантеон і пантеїзм до форм атеїзму, яких нараховував, про що йшла мова вище, аж чотири. Отже, обидва об'єкти пантеон і пантеїзм мають трансцендентну (містичну природу).

Сакральні об'єкти, споруджені в багатьох районах світу, де покояться видатні особистості націй, яким той чи інший етнос зобов'язаний вічно виявляти шану і вдячність. В Парижі – це Собор інвалідів, в Польщі – замок Вавель у Кракові, в Росії – Успенський собор Московського Кремля, Петропавлівський собор в Санкт-Петербурзі, Вестмінстерське абатство (монастир) в Англії, Кафедральний собор Святого Віта в Празі. Прийнято вважати всі ці пантеони, як якийсь особливий обов'язок уваги до пам'яті людей, які внесли найбільший вклад в геополітичну історію країни.

Щодо оформлення Пантеону героїв в Україні, то ця ідея не раз витала і в просторі, і в часі, але так і не знайшла свого розв'язання.

Щоб освячувати, треба визначитись, яких героїв, якої доби увічнювати? Якщо підходити хронометрично, то їх можна ставити з появи першої білої хати, що постала на теренах України ще в неолітичні часи (Майданецька, Танська та інші археологічні пам'ятки Черкащини).

Якщо відшукувати найгероїчнішу епоху в семитисячній історії України, то їх декілька, якій віддати перевагу?

Етноміфологія Кімерії і Скітії знає імена Табала, Хілака, Теушли, скитських царів Скіла, Таргітая, Атея, Аріанта, мудреця Анахарсіса. Скіла й Анахарсіса соплеменники стратили за зраду предківської віри і звичаїв, Скіла – за уподобання ритуалам Діоніса, Анахарсіса – за уподобання культу Кібелі.

Зрадження святих упавших за Вітчизну предків вважалося найбільшим злочином. Згадаймо дискурс двох владик скіфо-перської війни – дві тисячі років тому, скіфа Іданфірса і перського деспота Дарія I. Іданфірс заявляє Дарію I – "хочете пізнати нашу силу, знайдіть і потривожте могили наших предків – тоді ви пізнаєте наші можливості – передавав Геродот [1]. Найсакральнішими цінностями скитів були батьківські традиції і могили предків. Звідси починалася воля народу, його артеріальний тиск крові. Вони відстояли свою придбану в боях Вітчизну. Діти природи, над усе шанували її закони, народні звичаї, обряди, архетипи віри. Скітський світ зі своїми богами, легендами, золотими сокирою, чашою і плугом та ярмом, уособлюючи і тваринників-кочовиків, й осіле землеробство, ревно оберігав родові цінності, причетність до худоби, обожнюючи тваринний і рослинний світи, створивши унікальне мистецтво звіриного стилю. Вони зупинили і прискіпи сподівання Дарія I Великого покорити країни Середньої Азії і Кавказу.

Не менш героїчна – дружинна доба Давньоруської епохи нашої історії, яка зберігає немало імен достойних Пантеону, таких як Святослава Хороброго, його онуків Ярослава Мудрого і Мстислава Удалого – останнього багатиря дружинної доби. Він – князь

Тмутараканський і Чернігівський, син Київського кн. Володимира Святославича (дев'ятий син), у 1023 р. в герці з черкеським князем – богатирем Редедеем, останнього удушив. У цю легендарну шеренгу можна заносити і Данила Романовича Галицького (бл. 1201–1264 рр.) – героя битви на Калці (1223 р.), кн. Новгородського (з 1210 р.), Галицького (з 1219 р.) [3, с. 192].

Принагідно згадаємо те, що в 1223 р. на Калці першими зустріли смерть 80 руських богатирів, які були розстріляні з монгольських луків в перші години битви. Врятувалися втечею лише галицькі князі Роман і Данило.

Всі вони і Святослав Хоробрий, і Данило Галицький, і 80 русичів-богатирів були на легендарній Хортиці – чи не тут найсакральніше місце для всеслов'янського пантеону. Тут за тисячолітню слов'янську державність зупинялися всі володарі Русі, йдучи по шляху із варяг в греки.

Особливість нашої культурної пам'яті така, що останки перших національних героїв втрачені назавжди, включно з козащиною.

М. С. Грушевський виділяв в історії українського козацтва понад 60 гетьманів. Не всі вони в порівнянні з чотирма попередниками можуть заповнити третій наш – український козацький Пантеон. Однак, перша шеренга великих козаків може бути продовжена звичайно Богданом Хмельницьким, Петром Дорошенком, з того ж роду Михайлом Дорошенком, Іваном Сірком, Іваном Мазепою, Костянтином Гордієнком. Прах трьох гетьманів Б. Хмельницького, Михайла Дорошенка, Тараса Трясила уже не знайти. Хмельницький був похований 23.08.1657 р. в своїй родовій Іллінській церкві в Суботіві, пізнішими дослідженнями слідів праху не виявлено. Як і його старшого сина Тимоша, місце поховання якого досі не локалізовано. Менший його син Юрій, "князь Сарматський, Малої Росії – України і вождь Війська Запорозького", страчений турками в Кам'янець-Подільській фортеці в 1685р. [2, с. 26–27, 194–195, 470, 477, 480].

Федорович (Тарас Трясило) – гетьман запорозького козацтва, 1630 р. очолював повстання проти Речі Посполитої, у 1632–1633 рр. Воював також проти Московії на боці урядових сил Речі Посполитої. Джерела "Смутного времени" Московії пам'ятають, що він спільно із П. Сагайдачним ходив на Москву. Тарас Трясило був страчений за невизначених обставин поляками. Народна пам'ять зберігає свідчення про героя, стверджуючи, що в межах села Добра Надія Томаківського району на Дніпропетровщині, супроти Чортомлицької Січі довго стояв кам'яний хрест з текстом: "...тут лежить сила Тараса Трясила" [4].

Михайло Дорошенко кар'єру гетьмана і воїна закінчив у травні 1628 р. при переправі через річку Альму (за Бахчисараєм). Його внук Петро Дорошенко – найдраматичніша постать

козацької історії другої половини XVIII ст., похований в с. Ярополче під Москвою. Обидва гетьмани з одного роду, їх віддалені нащадки М. Гоголь, Н. Гончарова (дружина О. Пушкіна) та Дмитро Дорошенко (історик та політичний діяч доби УНР) – пише історик Ю. А. Мицик [5, с. 156–171].

Іван Виговський (?–27 березня 1664 р.) – особистий писар Богдана Хмельницького до 1650 р., Генеральний писар держави Богдана Хмельницького і Гетьман Війська Запорозького 1657–1659 рр.

В 1658–1659 рр. щент розбив військо Московської держави під Конотопом за допомогою кримського хана Мехмеда IV. У вересні 1659 р. передав булаву Юрію Хмельницькому. Був арештований поляками і козаками гетьмана Павла Тетері і страчений в ніч з 26 на 27 березня 1664 р. в селі Вільховець на Київщині. Відмітимо, що й видатного козацького полковника Івана Богуна поляки не без участі Тетері розстріляли десь в Сіверській Україні. За свідченням чернігівського літопису Івана Виговського та його дружину поховали у великому склепі Манявського монастиря, але враховуючи сумніви щодо свідчень цієї пам'ятки, обставини поховання нащадків Виговського фактично є спірною. З 1991 р. у Львові є вулиця Виговського. У Луцьку меморіальна дошка І. Виговському на споруді Художнього музею. Це і все його увічнення [2].

Останки легендарного отамана Запорозької Січі з 1663 р. (з перервами) Івана Дмитровича Сірка (?–1680), великого козацького полководця (виграв понад 55 битв), учасника Хмельниччини. В 1672 р. Був засланий до Сибіру (Тобольський острог), а звільнений на вимогу низового козацтва і польського короля Яна III Собеського. Боровся проти кримсько-османської агресії і балансував, як політик, між Польщею і Росією в прагненні збереження політичної автономії Січі.

Біографи Івана Сірка І. Каманін, Д. Яворницький, О. Апанович та ін. вважали, що з кінцем управління Січчю І. Сірком почала занепадати героїка Запорозького козацтва. З 1686 р. Запорозька Січ прийняла подвійний протекторат Росії і Польщі.

І. Сірко освітаний у народних піснях, думах, переказах. Перепохований в курган Бабина Могила в 11 км від села Капулівка Нікопольського району на Січеславщині. Меморіальна ситуація його пантеону потребує підтвердження автентичності його черепа зі скелетом. Пенати І. Сірка в С. Грушівка, де була пасіка отамана і місце його смерті також потребують впорядкування й любові.

І. Головка (Гордієнко Кость (?–1733) – кошовий отаман Чортомлицької, Кам'янської, Олешківської Січей (1702–1730 рр., з перервами). Випускник Києво-Могилянської колегії.

Очолював операції проти російських фортець, збудованих в межах Вольностей Війська Запорозького Низового. З опозиції до Івана Мазепи став його спільником у березні 1709 р. На чолі з 8-тисячним Військом Запорозьким виступив на зустріч Мазепі і Карлу XII, а 28.03.1709 р. уклав угоду зі шведським королем Карлом XII про шведську протекцію і про спільну боротьбу проти московського царства. Разом з І. Мазепою і Карлом XII відступив у Бендери. Після смерті Мазепи підтримував гетьмана Пилипа Орлика. З весни 1711 р. Очолював опір поверненню козаків до Росії. Похований на Кам'янській Січі 1733 р. Зображення кам'яного хреста на могилі кошового К.Гордієнка (гравюра кінця XIX ст.) вперше опублікована Д. Яворницьким. Нині рештки Кам'янської Січі, що стала філією Хортицького заповідника з 30.09.2009 р. завдяки не зваженому протекціонізму тодішнього Президента України В.А. Ющенко, передані як філія НЗ “Хортиця”, не забезпечені надійною охороною й експозиційним показом. Пам'ятка потребує серйозного впорядкування, музеїфікації та налагодження її експозитивного використання. Хрест на могилі Костя Гордієнка добре було б закрити капличкою, як це зроблено на могилі Петра Дорошенка в Підмосков'ї.

Щодо Олешківської Січі (Цюрюпинськ, 15 км від М. Херсона) її локалізація потребує наукового обґрунтування. В олешківських пісках “Магизин” від росіян 1770-х років помилково видається за Олешківську Січ (1711–1728 рр.) [9, с. 96–101, 248].

В постгеройічну добу козацтва XVIII-го століття на народну шану заслуговують: Дем'ян Ігнатович Многогрішний (1631–1703 рр.) – “зарыт без особых почестей” в невідомому місці російської тундри.

– Іван Самійлович Самойлович (1630–1690 рр.) – замучений в Тобольському острозі і похований в невідомому місці.

– Іван Іллєч Скоропадський (1646–1722 рр.) – похований був в с. Гамаліївка (Сумської обл.) в церкві Святого Харлампія, де в радянські часи розміщався токарний цех Шосткінської виправної колонії суворого режиму. Там біля меморіальної дошки стояв металевий бак зі стружкою. На даний час могила гетьмана продовжує знаходитись на території колонії, доступу до неї немає. Проте його могила була потривожена й розграбована ще на зорі Радянської влади, все що там знаходилося було викинуто як непотріб.

– Павло Полуботок (1660–1724 рр. – закатований в Казематі Петропавлівської фортеці і був похований в Санкт-Петербурзі на Самсонівському кладовищі. Кладовище не збереглося.

– Данило Павлович Апостол (1654–1734 рр.), могилу слід шукати на місці церкви Преображення Господнього в с. Великі Сорочинці Полтавської області.

– Кирило Григорович Розумовський (1728–1803 рр.) – похований у Воскресенській церкві в Батурині. Могила була пограбована в 20-ті роки минулого століття.

– Павло Петрович Скоропадський (1873–1945 рр.) – похований в Оберстдорфі, Німеччина (стан поховання невідомий).

Не забудьмо згадати останнього кошового отамана Нової Січі, легендарного в'язня Соловецького монастиря Петра Калнишевського (1691–1803 рр.), який жив в трьох століттях. Завершив життя в тому ж монастирі, будучи звільнений Олександром I, що ненавидів свою бабку Катерину II. Прожив Калнишевський 112 років і був похований на фасаді Преображенського собору. Посланий М. Киценком для вивчення ситуації, працівник Запорізького облуправління культури О. С. Заїка свідчив, що вся площа перед Преображенським собором була заасфальтована на початку 70-х рр. Під асфальт попало і поховання отамана.

Можна на наш погляд вважати козацьким пантеоном увічнення героїв Берестецької битви 1651 р., де 300 козаків загинули в жорстокій битві, оточені армією Яна II Казимира 28.06. – 10.07.1651 р. Думається, що за своєю архетипною сутністю лише Берестечко може вшановуватись реально як загальнонаціональний козацький Пантеон. Але він ні в часі, ні морально не охоплює всю страждальницьку козацьку долю України. Потрібна реалізація загальнодержавної програми, оголошеної 1965 р.

Однак, ідейно-тематична спрямованість НЗ “Хортиця” була довільно підмінена тематикою космополітичного характеру в приватних інтересах невеликої корумпованої групи “спеціалістів” 2002–2004 рр. За генеральним планом розвитку козацького заповідника тут реалізовувались: об’єкти доби середньої й пізньої бронзи, скіфський стан, експозиція фрагментів суден військової флотилії часів російсько-турецької війни 1735–1739 рр., інші об’єкти монументальної біжутерії, які за фахово-художньою сутністю не мають відношення до козацької тематики. Загальноукраїнський проект козацького меморіалу середини 60-х рр. XX ст. підмінили вульгарно-гротескною пародією, використовуючи загальний історичний контекст козацької Хортиці.

В розкозачуванні країв козацьких помаранчева влада пішла далі. В знак 300-річчя знищення Запорозької Січі (Чортомлицької 1652–1709 рр.) адміністрація Президента України В.А. Ющенко передала, нібито зі згоди Херсонської області, залишки найкраще збереженої Кам’янської Січі (1709–1711 рр., 1730–1733 рр.) НЗ “Хортиця”. Тоді це пояснювалось, що така централізація дозволить музеїфікувати рештки цієї Січі, зберегти могилу з кам’яним хрестом Костя Гордієнко – відкрити сюди туристичні потоки. Готуючись до гопакедії по відзначенню

300-річного ювілею з моменту знищення козацької твердині Запорозжя російською регулярною армією, очолюваною командуючим, генералом Текелією – сербом за походженням, розпочали готувати пам’ятку Кам’янської Січі до вричистостей, що закінчилось безпрецедентним зведенням кам’яно-цегляних й земляних псевдофортифікацій, яких не було в козацькі часи існування цієї Січі.

За своєю природою мис річки Кам’янки, де розміщлася Кам’янська Січ настільки живописні і експозиційні, що подібна потьомкінська буфонада була річчю не потрібною. Говорилось, доводилось, але молоді хижакі будь-що прагнули ситуативно пропіаритись, вивищитись, не переймаючись історичною правдою.

Минуло 40 років з часу прийняття урядової постанови про увічнення пам’ятних місць, зв’язаних з історією запорозького козацтва, фактично в межах історичних земель Вольностей Війська Запорозького, куди нині входять майже п’ять південно-східних областей України, але тут нічого путнього не з’явилося. Винятком можуть бути два монументальні пам’ятники в містах Одесі й Жовтих Водах. Перший представляє двуфігурну композицію Богдана Хмельницького з його бойовим соратником, кримським ханом Тугай-беєм. Жовтоводський монумент передає в бронзі чудово виконану композитивно групу Богдана Хмельницького із соратниками Данилом Нечаєм і Іваном Богуном.

В 1971 р. і був насипаний шістнадцятиметровий курган біля споруди Музею історії Запорозького козацтва на острові Хортиця, розмиваючись в просторі і часі, нині слугує забавою для школярів, які приїжджаючи до музею, долають цю висоту за один прийом від підніжжя до вершини. Ще тут встановлено “найвищий” в краї (вважає адміністрація НЗ “Хортиця”) флагшток з державним прапором України, поруч з православним хрестом. Що означає цей синтез, ніхто пояснити не поспішає. Лише в середовищі міслячої частини відвідувачів заповідника виникають запитання, на які екскурсоводи не спроможні скласти відповідь. Таких не конституційних ноу-хау адміністрація заповідника встановила немало, зокрема, значну кількість монументальної біжутерії в залізі, бетоні, дереві... Її перелік досить численний – це і модель гранітної крашанки, розфарбованої й орнаментованої червоно-білим, і гранітний Мамай в зелених тонах, і беззмістовний обеліск організатору запорозького козацтва і засновнику Хортицької Січі (1552–1558 рр.), українському православному князеві Дмитру Вишневецькому (Байді), і зовсім не монументальний, гранітний Тарас Бульба – більш схожий на спотворений образ з діжок для хлібного квасу. Господарі Хортиці і місцева влада продовжують влаштовувати в колісці козацтва дубові алеї російським акторам, яких українці не чекали, а ще місцева влада, під патронатом глави українського уряду М. Азарова, готує встановлення в благородних матеріалах монумент Б. Ступці.

Щодо монументу “Козаки на чатах”, то запроєктована дванадцятиметрова бронзова скульптура на Хортицькому кургані пережила справжнє фіаско. Місцева влада, опираючись на кремлівську протекцію і київську інертність, зробили все аби козацький монумент не постав на о. Хортиці. Заради справедливості треба сказати, що місцевий художник В.К. Дубінін так і не спромігся виконати перехідну модель двохфігурної композиції (козаків-вершників). Одним словом, не має досі ні скульптурно-інженерного забезпечення для виготовлення монументу “Козаки на чатах”, ні бажання у місцевої влади щодо його встановлення.

Водночас, запланований монументальний пам’ятник в Запоріжжі і паркова скульптура на о. Хортиця до шевченківського 200-річного ювілею також не будуть реалізовані. Причини ті ж самі – цинізм і інертність влади і виконавців до української історії, до української суті. Багаторічний досвід спостережень засвідчує, що місцева влада панічно боїться монументальних пам’ятників, і козацтву, і Шевченку! Їх орієнтиром волі є монументи Ф. Дзержинського на майдані Свободи і В. І. Леніну на майдані ім. В. Леніна, що над Дніпрогесом ім. Леніна, в кінці проспекту ім. Леніна..., інше монументальне сміття в сучасному місті явлене окремими обелісками, меморіальними дошками, що не витримують жодної оцінки.

Звичайно, адміністрація НЗ “Хортиця”, ні трубадури російської контркультури в місцевих владних колах не погоджуються з фактом відсутності козацької тематики на о. Хортиця, яка, фактично, підмінена електичною буфонадою на зразок викарбованих на псевдопокліному хресті з східної сторони будівлі Музею вульгаризованих текстів сучасного козацтва “верховного отамана” О.Панченка.

Вплив контркультури в Україні продовжує демонструвати негативні наслідки. Українська культура ще не здатна протистояти русифікаторському впливові на фундаментальні і пріоритетні принципи і цінності української національної культури: мови, освіти, кінематографу, мас-медіа. Проте процес “революції свідомості” ще не поширився у всіх верствах населення. Українська культура досі не сформувала власної культурної парадигми щодо чужинецьких впливів, подолання власного інфантілізму як соціальної хвороби. Проникнення

російської культури в українську відбувається стихійно і організовано – через змішані шлюби, міграцію, вахтові форми роботи, інші форми русифікації; організоване розповсюдження в Україні писемних форм російської культури, найбільше за підтримки урядових чинників, а також активного вторгнення російської культури.

В умовах відсутності українського мовно-культурного середовища, що робить подальше існування української культури й української держави в цілому проблематичним.

Пояснюючи український феномен, Д. Сахаров підкреслював “Яка пам’ять культури – така й культура пам’яті”. Йдеться про націонал-демократичну еліту України. Вона активно, нібито, взялася за руйнування радянської системи для виборення й зміцнення Україною незалежності, але після того як політична, культурологічна еліта, вичерпавши себе в руйнації ненависної тоталітарної системи, не спромоглася старі форми замінити національними (козацькими) цінностями, не змогла віднайти собі іншого застосування.

Нині стара, але владна номенклатура налаштована “керувати” суспільством і далі, накопичуючи первісний капітал, розподіляти, формувати окремі права і привілеї та жити “по поняттям”, а не за моральними принципами.

Зовнішні і внутрішні фактори державного буття нині мало сприяють адаптації до нових історичних, політичних, економічних умов. Європейська інтеграція України продовжує залишатись примарною в умовах оточення її специфічними сусідами на північному сході. Примарні і молочні ріки в киселевих берегах, куди нас запрошують в черговий союз.

Отже, більшість українських козацьких гетьманів упокоїлись на чужині, сліди 5 могил гетьманських знаходяться в інших державах, – наголошують історики. Безумовно, П. Ю. Шелест свого часу мріяв надати цій проблемі загальнонаціонального значення. Статус національний носять у нас багато заповідників, музеїв, але загальнонаціональний Пантеон так і не склався. Через егоїстичність і недолугість тодішньої політичної системи не дозволили йому реалізуватись і на легендарній Хортиці. Немає чогось подібного і на славетній козацькій землі – Січеславщині, ні в стольному Києві. Тоталітаризм в такому тяжкому вигляді як у нас, ще не став історією, це наша реальна повсякденність.

ВИСНОВКИ

Вплив контркультури в Україні продовжує демонструвати негативні наслідки. Українська культура ще не здатна протистояти русифікаторському впливові на фундаментальні і пріоритетні принципи і цінності української національної культури: мови, освіти, кіномистецтву, мас-медіа. Проте процес “революції свідомості” ще не поширився у всіх верствах населення.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Геродот. История в девяти книгах / Перевод и примечания Г. А. Стратоновского. – Л. : Наука, 1972.
2. Грушевський М. Історія України-Русі / М. Грушевський // Т. VIII, IX, X. – К. 1995–1998; Антонович В. Б. В. А. Беу // Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. – 1983. – Вып. 1. – С. 26–34; Крип’якевич І. П. Історія України / І. Крип’якевич // Львів. – 1990. – С.194–195, 203; Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків Т. 1. / Д. І. Яворницький. – Львів, 1990. – С. 470, 477, 480.
3. Довідник з історії України / [за ред. І. Підкови і Р. Шуста]. – К. : Генеза, 2001.
4. Мицик Ю. А. Михайло Дорошенко / Ю. А. Мицик // Україна в минулому. – К. ; – Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 156–171.
5. Сокульський А. Л. Щоденник польових обстежень 2012 р. / А. Л. Сокульський // Щоденник (рукопис).
6. Философский словарь основан Генрихом Шмидтом / Г. Шмидт // Переработанное издание под редакцией проф. Георги Шишкоффа, 22 изд. – М. : Республика, 2003.
7. Там само.
8. Там само.
9. Яворницький Д. І. Історія Запорізьких козаків. Т. 1. / Д. І. Яворницький. – Львів, 1990. – С. 96–101; Сокульський А. Л. Звіт археологічних досліджень Кам’янської Січі в 1971–1974 рр. // Інститут археології НААН, 1975; Сокульський А. Л. До питання про локалізацію та архітектурне облаштування Олешківської Січі / А. Л. Сокульський // Краєзнавство. – 2011. – № 2. – С. 248.
10. Аполлодор Дамаський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.wikipedia.org/w/index.php.title=oldid=55584722>

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.: ДОРАДЯНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

Бондаренко Олександр Володимирович

Кіровоградський національний технічний університет, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних наук та документознавства (Україна)

e-mail: bondarenkoov@bigmir.net

РЕЗЮМЕ

У статті аналізується література кінця XVIII – початку XX ст. з економічного розвитку дореформених міст Російської імперії. З'ясовано, що провідними напрямками дорадянських досліджень були теми, пов'язані з законодавчим регулюванням міської економіки, розвитком міської торгівлі, ремісничого та промислового виробництва, шляхів сполучення. Охарактеризовано ступінь вивченості цих питань у дорадянській історіографії.

Ключові слова: історіографія, дореформена доба, місто, Російська імперія, економічний розвиток.

РЕЗЮМЕ

В статье анализируется литература конца XVIII – начала XX в. по истории экономического развития дореформенных городов Российской империи. Выяснено, что ведущими направлениями досоветских исследований были темы, связанные с законодательным регулированием городской экономики, развитием городской торговли, ремесленного и промышленного производства, путей сообщения. Охарактеризована степень их изученности в досоветской историографии.

Ключевые слова: историография, дореформенный период, город, Российская империя, экономическое развитие.

ABSTRACT

The article presents the analysis of the literature in the end of XVIII – beginning of XX centuries concerning economic development of pre-reformed towns in the Russian Empire. It was found that leading trends in pre-soviet research were themes connected with legislative regulation of municipal economy, development of municipal trade, craft and industrial production and roads. The level of knowledge of these issues in the pre-soviet historiography as characterized.

Key words: historiography, pre-reformed era, town, the Russian Empire, economic development.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

В останні роки спостерігається помітний дослідницький інтерес до проблем економічного розвитку міст Російської імперії в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. Актуалізація таких досліджень зумовлена низкою чинників, чільне місце серед яких посідають сучасні неоднозначні соціально-економічні процеси в Україні та гостра потреба у вивченні й осмисленні ролі міста в історії економічного розвитку суспільства. Економічний розвиток дореформених міст ставав предметом наукового зацікавлення і в минулому. Зокрема, він знайшов певне відображення у різнопланових за проблематикою та повнотою висвітлення працях дорадянських учених.

Ураховуючи, що сучасний розвиток історичної науки ставить на порядок денний цілком виправдану, на наше переконання, необхідність аналізу напрацювань учених попередніх поколінь, метою статті є історіографічний огляд дорадянської наукової літератури, яка так чи інакше стосується економічного розвитку міст Російської імперії в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Історіографія заявленої теми започаткована ще в останній чверті XVIII ст. Сучасники, вивчаючи міста, у своїх працях торкалися тією чи іншою мірою й питань законодавчого регулювання та розвитку міської економіки, торгівлі, ремісничого та промислового виробництва, шляхів сполучення тощо [1–4]. Характерною рисою цих небагатьох праць було те, що автори зазвичай не виокремлювали питання господарсько-економічного розвитку міст. Написані на основі особистих вражень, документів церковного й адміністративного діловодства, вони відображали органічний погляд на стан міст та комплексний підхід до їхнього вивчення. Дослідники загалом однаковою мірою цікавилися місцем розташування міст і міським ландшафтом, становим складом населення та демографічною ситуацією, структурою міської економіки, землеробськими, промисловими та торговельними заняттями городян, технічними досягненнями та міським способом життя. Зрозуміло, що ця органічність погляду авторів була зумовлена насамперед недостатньою диференціацією наукового знання про місто. Адже наукове знання знаходилося тоді на стадії становлення, і тому збір різноманітного матеріалу, фіксація невідомих раніше фактів стосовно міського життя цінувалися вище будь-яких гіпотез і логічного аналізу. Цим і можемо пояснити той факт, що далі простого опису різноманітних сторін життя та діяльності міст автори, зазвичай, не йшли. Саме ця описовість та безпосередність враження і є сильною стороною їхніх праць, в яких знаходили відображення важливі моменти трансформації міських функцій, зміни у кількісному й соціально-становому складі населення та зовнішньому вигляді міст. Приміром, видавець, історик М. Д. Чулков, автор першого багатотомного твору «Історичний опис Російської комерції», розглянув розвиток промисловості та торгівлі загалом у Росії. Цей

розвиток, на його думку, можливий тільки шляхом раціонального використання природних багатств та залучення найманих працівників, що сприятиме історичному прогресу всього суспільства. Такий прогрес автор пов'язував насамперед зі зміцненням третього стану, через те пропонував забезпечити самостійність підприємців та купецтва. Варто зазначити й те, що чималий фактичний матеріал існує ніби сам по собі, оскільки не здійснено його критичного осмислення, не проаналізовано та не зроблено відповідних висновків. Підкреслимо, що М. Д. Чулков був одним із прибічників запровадження прогресивного прибуткового податку та обмеження привілеїв дворянства [5]. Специфікою торгово-промислової діяльності у містах цікавився відомий російський письменник і просвітителю О. М. Радіщев. Він простежив схему ярмаркової торгівлі, описав чимало цікавих подробиць ремесла, торгівлі, побуту міського населення тощо [6].

У першій половині XIX ст. збільшується число публікацій з тих чи інших проблем розвитку міст. Чималу групу серед них складають праці, у яких систематизовано та узагальнено статистичні дані щодо різноманітних сторін міського господарсько-економічного, зокрема торгово-промислового розвитку. Ініціатором їхньої підготовки та публікацій була центральна влада, оскільки відповідно до сенатського указу від 1 листопада 1777 р. у Росії започатковується традиція підготовки й випуску статистичних оглядів, різноманітних словників та довідкових видань [7]. Зрозуміло, що для управління велетенською імперією такі матеріали були життєво необхідні. З другого боку, це дало поштовх розвитку досліджень різноманітних питань, що стосувалися імперії загалом та економічного розвитку міст зокрема. Збором статистичних матеріалів та авторами публікацій були не тільки науковці, а й чиновники державних установ – спеціалісти Генштабу, чиновники МВД. Серед них виокремимо праці К. І. Арсеньєва [8], К. Ф. Германа [9], Є. П. Зябловського [10], А. О. Скальковського [11–13], в яких автори розглядають територію, населення, функції міст, їхній економічний розвиток та відмінність від сільських поселень. Так, професор, перший керівник Статистичного відділення Міністерства поліції Російської імперії К. Ф. Герман, чітко уявляв, що «місто відрізняється від села своїм народонаселенням і особливим родом промисловості, яка буває мануфактурна і торгова» [9, с. 230]. Російські ж государі, на його думку, «примножували, особливо у XVIII ст. число міст не стільки для розвитку мануфактурної і торгової промисловості, скільки за видами управління; і хоча поселення називалося містом, але промисловість його завжди залишалася землеробська і народонаселення не примножувалося до того ступеня, щоб називати його справжнім містом» [9, с. 231]. Автор, попри деяку категоричність, звернув увагу, на нашу думку, на головне: міста XIX ст. це насамперед торгово-промислові поселення, а міста Росії – передусім адміністративні центри. Цим самим дослідник акцентував, що процес відділення міста від села у першій половині XIX ст. не завершився.

На думку відомого статистика, географа та історика К. І. Арсеньєва місто в ідеалі це насамперед центр обміну, торгівлі та виробництва. Воно «надає велику зручність до збуту і землеробських, і мануфактурних виробів», втягуючи в орбіту своєї діяльності не тільки довколишні, а й віддалені села». У конкретно-історичному сенсі вчений виділяв три розряди міст: 1) міста, засновані «за видами управління», 2) «установи для організації безпеки державної та народної», 3) «що з'явилися внаслідок успіхів народної промисловості або мають торгове призначення». Але «справжніми» містами для нього залишалися все ж промислові поселення, а «міста без мануфактур є або фортеці, або села з адміністративними постами» [14, с. 9].

Вагомий внесок у вивчення економічного розвитку дореформених міст Півдня України зробив член-кореспондент Петербурзької Академії наук А. О. Скальковський. Очолюючи в Одесі статистичний комітет при канцелярії генерал-губернатора, він став автором більше двох з половиною сотень наукових праць, написаних переважно на основі архівних матеріалів, у яких досліджував зокрема різноманітні аспекти соціально-економічного розвитку міст регіону. Значну увагу учений приділив вивченню міської промисловості, торгівлі, фінансам міст Новоросії кінця XVIII – XIX ст. й аналізу феномену порто-франко та його значення для розвитку Одеси.

Зміст, характер та специфіка матеріалів, що розміщувалися у цих публікаціях можна віднести і до історико-статистичних досліджень, і до історико-економічних, хоч і знаходимо в історіографії і той і інший варіант їх класифікації. З одного боку в цих працях спостерігаємо спроби аналізу та узагальнення, з другого – вони переважно зведені до мінімуму і не мають характеру глибоких теоретичних положень. Пояснити це можемо тим, що переважна частина матеріалів, які містяться у цих працях, складається з джерельних даних, насамперед з офіційної статистики.

Одним із напрямків вивчення економічного розвитку дореформених міст Російської імперії у дорадянській історіографії було дослідження торгово-промислового законодавства. Уже в першій половині XIX ст. у своїх працях В. П. Бурнашов [15] та П. І. Іванов [16] звертали увагу на законодавчі акти, що стосувалися управління мануфактурами, фабриками й заводами. Поставив питання про вплив законодавства на розвиток промисловості І. Ю. Андрєєвський [17]. Значно ширше урядову політику щодо торгово-промислової діяльності у дореформений період висвітлив Л. Н. Нісселович [18]. У центрі його дослідження знаходилися питання російського законодавства, що стосувалися управління й діяльності мануфактурної та гірничої промисловості (саме за дорученням Департаменту торгівлі й мануфактури та Гірського департаменту й була написана ця книга – О. Б.). Автор розрізняв «зовнішню» та «внутрішню» історію законодавства, розуміючи під першою виявлення джерел закону, причин та часу його видання, а під другою – вивчення його змісту та «історичного викладу всього ходу законодавства у систематичному викладі» [19, с. 6]. Здавалося б, що такий підхід мав привести до ґрунтовного вивчення історії фабричного законодавства Російської імперії. Але цього не сталося. Виконана на державне замовлення, праця Л. Н. Нісселовича відображала офіційну точку зору і висвітлювала, зрозуміло, тільки позитивні сторони законотворчої діяльності. Тому автор, підсумовуючи законотворчу урядову діяльність підкреслював, що «... свобода промисловості робила повільні, але безперервні успіхи, завдяки, можна сказати, розсудливій політиці, що виразилася не в деталях, а в загальній сукупності заходів, прийнятих урядом для сприяння розвитку промислової справи», а гільдійська реформа 1824 р. «раз і назавжди встановила в принципі повну свободу у галузі фабрично-заводської промисловості» [19, с. 7]. В оцінці цієї праці ми цілком поділяємо точку зору Ю. Я. Рибаківа, який вважав працю Л. Н. Нісселовича

малоаналітичним переповіданням промислового законодавства XVIII – першої половини XIX ст., що мала цілковито апологетичний характер [19, с. 6].

З інших позицій розглянув фабричне законодавство та загалом урядову дореформену промислову політику видатний український економіст М. І. Туган-Барановський. У фундаментальній монографії «Русская фабрика в прошлом и настоящем» [20] учений, торкаючись законодавчої діяльності держави, зазначав, що своє завдання вбачає не стільки у критиці тих чи інших заходів уряду з погляду їх доцільності, як у з'ясуванні справжніх причин, що викликали їх до життя [20, с. IV]. Він аргументовано показав негативні наслідки регламентації тарифної та фінансової політики стосовно суконної і гірничозаводської галузей промисловості. На його переконання, гірничозаводська промисловість знаходилася у стані повного занепаду аж до середини XIX ст., а суконна промисловість тільки тоді вийшла на новий рівень розвитку, коли законодавчо було оформлено свободу виготовлення та продажу продукції [20, с. 133]. Зауважимо, що загалом, за рівнем аналізу урядової дореформеної торгово-промислової політики монографія М. І. Туган-Барановського значно перевершувала всі інші праці, присвячені цій проблемі та спрямована була насамперед проти поглядів народників, які вважали капіталізм у Росії штучним явищем.

Новий етап у вивченні міст Російської імперії, тих чи інших аспектів їхнього економічного розвитку розпочався з другої половини 1850-х рр. Основною його прикметною рисою була поява нових явищ, пов'язаних з підготовкою та проведенням реформ 1860–1870-х рр. й формуванням нових політичних, соціально-економічних та ментальних структур, які своєю чергою спричинили нові тенденції у розвитку історичної науки.

Різноманітні питання економічного розвитку дореформених міст висвітлювали представники історичної, правової, економічної, географічної науки другої половини XIX – початку XX ст. Серед них такі відомі вчені як І. І. Дитятін [21], О. О. Кізоветтер [22–23], В. О. Ключевський [24–25], П. М. Мілюков [26], І. Х. Озеров [27], В. І. Сергєєвич [28], М. І. Хлебніков [29] тощо.

На думку І. І. Дитятіна, професора Харківського і Дерптського університетів, одного із найвідоміших дорадянських дослідників міста, «історія міст Росії ніщо інше, як історія регламентації, перетворень торгово-промислового міського населення з боку верховної влади. Хід цих перетворень визначається поглядами, які верховна влада мала на державні інтереси» [21, с. 109]. Головну причину недостатнього розвитку міст учений вбачав у безпорадності міських самоврядних органів перед урядовою адміністрацією, яка практично контролювала всю їх діяльність. Саме це, на його переконання, й привело до того, що російські міста перебували у «жалюгідному становищі», «сумному стані», величезна більшість їх «нічим не відрізнялася від сіл» [21, с. 371–373]. У дослідженні І. І. Дитятіна ми не знаходимо аналізу економічного розвитку дореформених міст, а їхнє становище він розглядає передовсім на основі законодавчих документів. Звідси і з'явився його висновок про занепад російських міст та твердження про штучне насадження міст Катериною II і про їхній швидкий занепад [21, с. 375].

На слабкість торгового та промислового розвитку дореформених російських міст у порівнянні з західноєвропейськими вказував історик і правознавець, професор Київського університету М. І. Хлебніков. У Західній Європі, на його переконання, самі феодали сприяли розвитку промислів, що й зумовлювало виникнення промислових поселень, які ставали містами, сплачуючи відповідні податки феодалу. Натомість у Росії існувала сильна царська влада й податки стягувалися не на користь феодала, а на користь всемогутнього московського государя. Саме ця обставина, на думку М. І. Хлебнікова, була причиною слабого економічного розвитку міст у Російській імперії, які мало чим відрізнялися від сіл [29, с. 69–71].

Відомий російський політичний діяч, історик, публіцист П. М. Мілюков наполегливо доводив тезу про штучність російських міст, зазначаючи, що у Західній Європі «...розвиток міста був наслідком внутрішнього розвитку економічного та промислового життя європейського суспільства», а «російське місто ... за млявим розвитком російського торгово-промислового життя не було природним продуктом внутрішнього економічного розвитку країни» [26, с. 177–178]. Саме тому він стверджував, що необхідно «... шукати початки російської промисловості поза російським містом» [26, с. 79]. Небезпідставним, на нашу думку, є положення вченого про те, що «державна потреба у містах, як осередках управління і військової оборони, з стародавніх часів і до нашого сторіччя випереджала природний розвиток міського життя» [26, с. 180].

Інший російський історик О. О. Кізоветтер стверджував, що в Росії не було сприятливих умов для міського розвитку і що російське «...місто того часу являло собою крихкий, економічно слабкий організм, який не мав під собою поживного ґрунту» [23, с. 243]. Услід за І. І. Дитятінін він підкреслював загальне зубожіння міст Росії XVIII – першої половини XIX ст.

Схожі негативні оцінки економічного розвитку дореформених міст мали значне поширення у дорадянській історіографії. Як і попередні дослідники, апріорну точку зору про слабкість економіки міст Росії XVIII ст. висловлював і професор, декан, ректор Санкт-Петербурзького університету В. І. Сергєєвич. В основі його аргументації була покладена теза про те, що багато міських жителів займалися землеробством і жили за межами міської смуги [30, с. 52]. Тим часом автор, на нашу думку, не взяв до уваги те, що сільськогосподарські заняття жителів міст нерідко мали товарний характер, а отже, принципово відрізнялися від патріархально-натурального укладу основного масиву селянських господарств.

ВИСНОВКИ

Отже, аналіз дорадянської літератури, присвяченої економічному розвитку міст Російської імперії останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. засвідчує, що автори тією або іншою мірою торкалися цієї теми, заклали достатню основу для подальшого її дослідження істориками наступних поколінь. Водночас наукове осмислення зазначеної проблеми так і не вийшло за межі збору та публікації фактичного матеріалу про торгів, ремісників та промислові заняття населення міст. Як для дорадянської історіографії загалом, так і для історіографії економічного розвитку міст зокрема, властиве кількісне переважання праць описового характеру,

що було, на наше переконання, загальною тенденцією тогочасного історіописання. Різке збільшення числа праць у другій половині XIX ст. не дозволило позбутися розриву між значним обсягом історичних знань, написаних на великому масиві джерел та рівнем їхнього теоретичного осмислення, що призводило до домінування фактологічного підходу. Більшість праць були нарисами про окремі міста Росії, характерними рисами яких була описовість, відсутність наукового аналізу та серйозних узагальнень.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богданов А. Историческое, географическое и топографическое описание Санкт-Петербурга / А. Богданов, В. Рубан. – СПб., 1779. – 551 с.
2. Чулков М. Историческое описание российской коммерции при всех портах и границах от древних времен до ныне настоящего. – Т. 1–7. – СПб. : при Имп. Акад. наук, 1781–1788.
3. Чулков М. Д. Словарь учрежденных в России ярмарок, изданный для обращающихся в торговле / М. Д. Чулков. – М., 1788. – 226 с.
4. Паллас П. С. Путешествие по разным местам (провинциям) Российского государства / П. С. Паллас. – СПб., 1786. – Ч. 2. Кн.2. – 575 с.
5. Бондарева Е. А. Творческий путь и просветительская деятельность М. Д. Чулкова / Е. А. Бондарева // Исторические записки. – 1984. – Вып. 111. – С. 201–237.
6. Радищев А. Н. Полное собрание починений : Т.3 / [под ред. Н. К. Пиксанова и др.]; Ин-т рус. лит. – М., Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – 676 с.
7. О составлении Губернаторам топографических описаний вверенных им губерний : Сенатский, 1 ноября 1777 г. // Полное собрание законов Российской империи. – Т. 20. – № 14671. – С. 567–568.
8. Арсеньев К. И. Гидрографическо-статистическое описание городов Российской империи с показанием всех перемени, происшедших в составе и числе оных в течение двух веков от начала XVII столетия и донныне / К. И. Арсеньев // Журнал Министерства внутренних дел. – СПб., 1832–1834. Вып. 1–8.
9. Герман К. Ф. Статистические исследования относительно Российской империи. – Ч. 1. О народонаселении / К. Ф. Герман. – СПб. : Печ. при Имп. Акад. Наук, 1819. – 325 с.
10. Зябловский Е. Ф. Статистическое описание Российской империи в нынешнем ее состоянии. В 2 кн. / Е. Ф. Зябловский. – СПб., 1808. – 544 с.
11. Скальковский А. А. Херсон с 1774 до 1794 года / А. А. Скальковский // Журнал Министерства народного просвещения. – 1836. – № V. – Ч. X. – С. 275–306.
12. Скальковский А. А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793–1823 / А. А. Скальковский. – Одесса : Гор. тип., 1837. – 296 с.
13. Скальковский А. А. Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы / А. А. Скальковский. – Одесса : Гор. Тип., 1839. – 92 с.
14. Ивонин А. Р. Западносибирский город последней четверти XVIII – 60–х гг. XIX в. в системе региональных социально-экономических отношений: автореф. дис. ... докт. ист. наук / А. Р. Ивонин. – Барнаул : АлтГАКИ, 2000. – 62 с.
15. Бурнашов В. Очерки истории мануфактур в России / В. Бурнашов. – СПб. : тип. Н. Греча, 1833. – 55 с.
16. Иванов П. И. История управления мануфактурной промышленности в России / П. И. Иванов // Журнал Министерства Внутренних Дел. – 1844. – Ч. 5, № 1–3.
17. Андреевский И. Е. Полицейское право. Введение и ч. 1. Полиция безопасности. – Т. 1. – 2-е изд., испр. и доп. / И. Е. Андреевский. – С.-Пб. : Тип. Э. Праца, 1874. – 666 с.
18. Нисселович Л. М. История заводско-фабричного законодательства в Российской империи / Л. М. Нисселович. – СПб., 1883–1884. – Ч. 1–2. – 360 с.
19. Рыбаков Ю. Я. Промышленное законодательство России первой половины XIX века / Ю. Я. Рыбаков. – М., 1986. – 216 с.
20. Туган-Барановский М. И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Историческое развитие русской фабрики в XIX веке / М. И. Туган-Барановский. – М. : Наука, 1997. – 735 с.
21. Дитятин И. И. Устройство и управление городов России. – Т. I : Введение. Города России в XVIII столетии / И. И. Дитятин. – СПб., 1875. – 507 с.
22. Кизеветтер А. А. Посадская община в России XVIII столетия / А. А. Кизеветтер. – М. : Университетская тип., 1903. – 814 с.
23. Кизеветтер А. А. Исторические очерки : Из истории политических идей. – Школа и просвещение. –Русский город в 18 в. – Из истории России в 19 ст. / А. А. Кизеветтер. – М., – 1912. – 502 с.
24. Ключевский В. О. Сказания иностранцев о Московском государстве / В. О. Ключевский. – М. : Университетская тип., 1866. – 266 с.
25. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский. – СПб., 1904. – 1146 с.
26. Миллюков П. Н. Очерки по истории русской культуры. Ч. 1–3 / П. Н. Миллюков. – СПб. : Изд. И. Н. Скороходова, 1896–1903.
27. Озеров И. Х. Большие города, их задачи и средства управления / И. Х. Озеров. – М. : Изд. И.Д. Сытина, 1906. – 135 с.
28. Сергеевич В. И. Сборник императорского Русского исторического общества / В. И. Сергеевич. – СПб., 1900. – Т. 107. – 674 с.
29. Хлебников Н. О влиянии общества на организацию государства в царский период русской истории / Н. Хлебников. – СПб. : Тип. А. М. Котомина, 1869. – 402 с.
30. Клокман Ю. Р. Историография русских городов второй половины XVII–XVIII вв. / Ю. Р. Клокман // Города феодальной России : Сб. ст. памяти Н. В. Устюгова. – М., 1966. – С. 51–64.

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ліба Наталія Степанівна

Мукачівський державний університет, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів (Україна)

E-mail: mtioblik@mail.ru

РЕЗЮМЕ

Проаналізовано класифікаційні ознаки інновацій для ведення обліково-аналітичної роботи. Розглянуто основні аспекти системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємством.

Ключові слова: інновації, інноваційний процес, система обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства.

РЕЗЮМЕ

Проанализированы классификационные признаки инноваций для ведения учетно-аналитической работы. Рассмотрены основные аспекты системы учетно-аналитического обеспечения управления инновационным развитием предприятия.

Ключевые слова: инновации, инновационный процесс, система учетно-аналитического обеспечения управления инновационным развитием предприятия.

ABSTRACT

Analyzed classification features innovations for conducting accounting and analytical work. The main aspects of accounting and analytical support of innovative development company.

Keywords: innovation, innovation process, the system of accounting and analytical support of innovative development of the company.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Важливим завданням формування сприятливих умов для розвитку підприємств є вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення, яке повинно сприяти розширенню можливостей формування та використання їх інноваційного, інвестиційного та фінансового потенціалу.

Одним із основних недоліків обліку є те, що не існує єдиної системи облікових реєстрів і бухгалтерських рахунків для відображення витрат, доходів і результатів інноваційної діяльності. В свою чергу, існуючі облікові моделі не адекватні розмаїттю інноваційних процесів і не дають достатньо достовірних даних для проведення економічного аналізу у сфері інновацій. Отже, виявляється необхідним поглибити і узагальнити результати попередників, розробити науково обґрунтовану систему обліку та аналізу витрат, доходів і результатів інноваційної діяльності промислових підприємств [4].

Дослідженню у сфері інновацій присвячено роботи багатьох зарубіжних та вітчизняних авторів. Питання економічної теорії та теорії інновацій у контексті розвитку світової наукової думки розглянуто у працях Й. Шумпетера, Б. Санто, М. Хучека, Б. Твісса, Ф. Ніксона; сутності та особливостей інноваційних процесів національної економіки – О. І. Волкова, Л. Л. Антонюк, В. С. Савчука, О. О. Лапко; обліку та звітності – М. В. Кужельного, В. В. Солка, В. С. Рудницького, Б. І. Валуєва, Ф. Ф. Бутинця, З. В. Гуцайлюка, С. Ф. Голова, Ю. А. Кузьмінського, В. Г. Лінника, Я. Д. Крупки; інноваційного менеджменту – Н. В. Краснокутської, І. Б. Капітана, П. П. Микитюка; економічного аналізу – Н. В. Тарасенка, Є. В. Мниха, Ю. С. Цал-Цалка, М. Г. Чумаченка, Г. О. Швиданенко, оцінки ефективності інноваційних проєктів – А. В. Гонорської, М. П. Денисенка, В. С. Косинського, П. Л. Віленьського, С. А. Смоляка та інших.

Але не зважаючи на наявність значного теоретичного надбання, у теперішній час відсутні наукових роботи, присвячені комплексному дослідженню проблем створення системи обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності.

Метою вибору та аналізу цієї теми є узагальнення результатів наукових досліджень вчених щодо передумов подальшого розвитку системи обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Для входження України на рівних до світової економічної системи необхідним є формування інноваційної моделі розвитку економіки. Досягнення технічного та соціально-економічного ефекту інновацій передбачає необхідність поглиблення процесу конвергенції напрямів технологічних і економічних досліджень.

Забезпечення дієвого механізму управління інноваційною діяльністю вимагає організації ефективної системи господарювання на рівні підприємств як суб'єктів інноваційної діяльності, що можна досягти за рахунок:

1) здійснення на державному рівні цілеспрямованих заходів, здатних створити економічні можливості як передумови формування стимулюючих інноваційну діяльність механізмів, зокрема, зростання обсягу фінансових асигнувань у сферу науки та інноваційної діяльності;

2) розробки механізму взаємодії суб'єктів господарювання, який забезпечуватиме досягнення конкурентних переваг завдяки активній інноваційній діяльності.

Ігнорування обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності зумовлене нерозвиненістю наукових досліджень у сфері бухгалтерського обліку та економічного аналізу такої діяльності, що не сприяє забезпеченню передбаченого Стратегією розвитку України “Україна 2020: Стратегія національної модернізації” технічного та соціально-економічного ефекту інноваційної діяльності, що охоплює різні сфери діяльності підприємства. Відповідно, наукові дослідження в сфері бухгалтерського обліку та аналізу доцільно спрямувати на обґрунтування можливості відповідної інтеграції в управлінський процес функцій бухгалтерського обліку та економічного аналізу в їх взаємозалежності й взаємозв'язку з іншими функціями управління.

Умови розвитку інноваційної діяльності при сучасному стані науково-технічного прогресу О. В. Катнаєва вбачає в економічному зростанні та ефективності виробництва, повній зайнятості людей, стабільності рівня цін, економічній свободі працівників, справедливому розподілі доходів, деяких інших чинників.

Стратегія ж розвитку полягає в накопиченні і систематизації ідей, інформації і знань, вибір пріоритетних, перспективних ідей, аналіз конкурентоспроможності та економічної ефективності нового продукту на стадії прийняття рішення щодо його створення, опанування ринку нової продукції [4].

Раціональним для ведення обліково-аналітичної роботи є узагальнення класифікаційних ознак інновацій у вигляді таблиці [2, с. 114; 3, с. 27; 5, с. 127; 6, с. 17] (табл. 1.).

Таблиця 1

Узагальнена класифікація інновацій за основними ознаками

№	Класифікаційна ознака	Види інновацій
1.	Характер застосування	товарні; технологічні; маркетингові; ринкові; управлінські; екологічні.
2.	Ступінь новизни	радикальні; відносні; поліпшувачі.
3.	Призначення	спрямовані на: ефективність реалізації; ефективність виробництва; покращення умов праці; підвищення якості продукції.
4.	Результати науково-дослідної діяльності	наукові; технічні; конструкторські; виробничі; інформаційні.
5.	Масштаби поширення (значимість)	глобальні; транснаціональні; регіональні; місцеві.
6.	Темпи впровадження	стрибокподібні; швидкі; зростаючі; уповільнені; згасаючі.
7.	Охоплені частини ринку	локальні; системні; стратегічні.
8.	Сфера розповсюдження	міжнародні; державні; галузеві; окремих підприємств, компаній.
9.	Масштаби залучених ресурсів	найкрупніші; крупні; середні; дрібні.
10.	Ступінь використання наукових знань	засновані на фундаментальних наукових знаннях; засновані на існуючих наукових знаннях; засновані на комбінації різних типів знань; засновані на побічних результатах великих програм.
11.	Характер ефективності	фінансові; бюджетні; економічні; соціальні.

Класифікація інноваційного процесу за сферами діяльності підприємства, в яких безпосередньо ведеться господарська діяльність, і не тільки інноваційна є поштовхом до використання матричної моделі в побудові не тільки проектної, але й стабільно діючої організаційної структури управління.

Обґрунтованим вбачається підхід, коли: здійснюється необхідна і достатня децентралізація персоналу з планування та обліку; він уводиться до організаційних структур кожної на цьому нижньому рівні сфери діяльності – відділів капітального інвестування, постачання, виробництва тощо і виконує всі функції управління, взаємодіючи з оперативно-виробничим персоналом, який безпосередньо веде господарську діяльність у відповідній сфері; у кожній сфері підприємства створюються передумови організації повного управлінського циклу за схемою: аналіз наступного періоду – облік фактичних результатів і стану ресурсів – контроль відхилень – регулювання, в тому числі стимулювання – аналіз як завершуючи стадія поточного і початкова стадія наступного циклів управління; координація дій структур нижнього рівня, узагальнення планової, облікової, аналітичної інформації, здійснення процедур цілепокладання, підтримання зв'язків із зовнішнім оточенням, тобто налагодження і збереження системної цілісності підприємства та його інформаційних потоків – усі ці завдання вирішуються на наступному, верхньому рівні у функціональному блоці системи управління.

Розмаїття інноваційних процесів визначає необхідність побудови адекватних облікових моделей, в яких відображалися б витрати на створення інноваційного продукту, його оприбуткування, визначення чи створення і використання джерел покриття витрат. Ними можуть бути облікові моделі створення:

- нових підприємств і цехів із сучасним рівнем техніки, технології, організації виробництва та управління;
- нематеріальних активів;
- принципово нових зразків продукції та їх модифікацій;
- нових або більш досконалих систем організації виробництва та управління;
- інформації про некапітальні поточні витрати інноваційного характеру, що виникають в основних сферах діяльності;
- інформації про витрати і доходи сумісної інноваційної діяльності підприємства та його вітчизняних чи зарубіжних партнерів.

Обґрунтовано підхід, у рамках якого проектування нового виробу продукції, в тому числі розробка технічної документації передбачає створення методики бухгалтерського обліку, а відтак і моделі витрат на його

виробництво і калькулювання собівартості, котрі слід розглядати в значенні окремого інноваційного продукту з можливостями його продажу [4].

Слід зазначити, що система обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційними процесами та інноваційним розвитком досі окремо не розглядалася, незважаючи на безперечну актуальність забезпечення ефективності прийняття рішень саме у цій сфері. В сучасних умовах, коли розвиток підприємства є апіорі інноваційним, формування системи обліково-аналітичного забезпечення управління розвитком підприємства повинно враховувати вимоги управління інноваційно-інвестиційними процесами, специфіку цих процесів та пов'язаної з ними обліково-аналітичної інформації.

Таким чином, система обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства являє собою єдність систем обліку, аудиту та аналізу, взаємодіючих і поєднаних через інформаційні потоки в процесі формування і передачі оперативної та якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості та ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління інноваційно-інвестиційними процесами.

В результаті дослідження можна визначити основні аспекти концепції системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства (рис. 1).

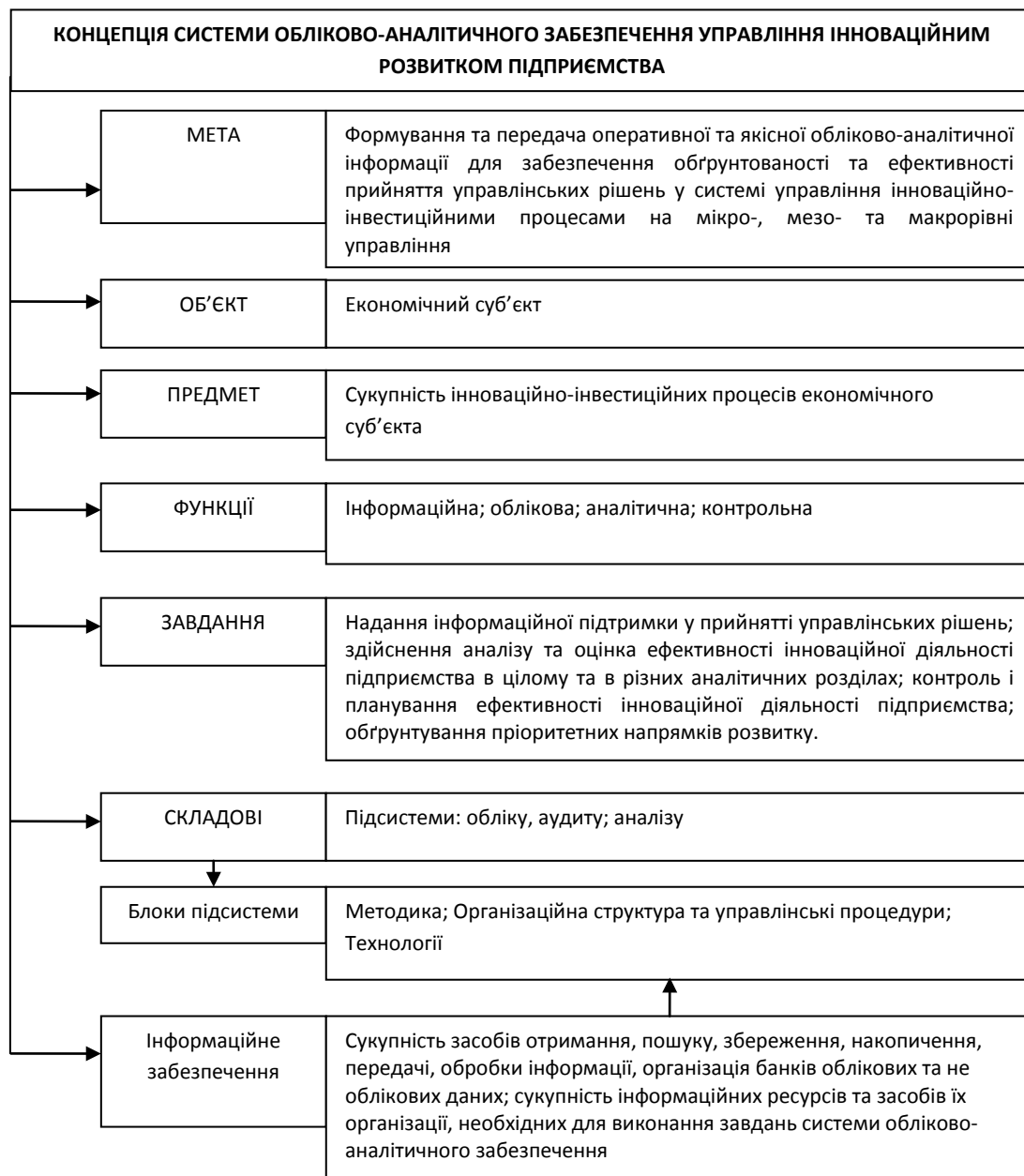

Рис. 1. Концепція системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємств

Метою функціонування системи є формування та передача оперативної та якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості та ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління інноваційно-інвестиційними процесами та інноваційним розвитком підприємства.

Об'єктом системи є підприємство, а предметом – його інноваційно-інвестиційні процеси, спрямовані на інноваційний розвиток.

Система виконує інформаційну, облікову, аналітичну та контрольну функції та відповідні їм завдання, що забезпечують досягнення мети: надання інформаційної підтримки у прийнятті управлінських рішень; здійснення аналізу та оцінку ефективності інноваційно-інвестиційних процесів підприємства в цілому та в різних аналітичних розрізах; планування і контроль ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємства; обґрунтування пріоритетних напрямків його інноваційного розвитку.

Складовими системи є підсистеми господарського обліку; аудиту та внутрішнього фінансового контролю; економічного аналізу. Кожна з підсистем містить відповідні складові: за видами обліку – підсистеми фінансового, управлінського, податкового, статистичного, оперативного, стратегічного обліку; за напрямками економічного аналізу – підсистеми техніко-економічного аналізу, фінансового аналізу, управлінського аналізу, інвестиційного аналізу, маркетингового аналізу, логістичного аналізу, аналізу зовнішньоекономічної діяльності, стратегічного аналізу тощо.

Кожна зі складових містить відповідні блоки: "методика"; "організаційна структура та управлінські процедури"; "технології". Всі елементи системи поєднані через інформаційне забезпечення, що уможливорює формування та рух інформаційних потоків між ними за допомогою сукупності засобів пошуку, отримання, збереження, накопичення, передачі та обробки інформації.

Специфіка управління інноваційно-інвестиційними процесами має проявлятися у всіх складових системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства: у підсистемі обліку та аудиту – через формування обліково-звітної інформації, що максимально достовірно віддзеркалює інноваційні та інвестиційні процеси в різних аналітичних розрізах; у підсистемі аналізу – через формування аналітичного інструментарію оцінки стану, тенденцій розвитку та ефективності інноваційних та інвестиційних процесів, а також якісних інноваційно-інвестиційних характеристик підприємства: інноваційного потенціалу, інноваційного іміджу, інвестиційної привабливості тощо.

Вирішення завдань системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства потребує розв'язання існуючих методичних проблем як у методології обліку щодо об'єктивного відображення результатів інноваційно-інвестиційних процесів, які ускладнюють аналіз та управління цими процесами не тільки на рівні підприємств, але й на мезо- та макrorівні, так і у методології економічного аналізу, де досі не є остаточно сформованим аналітичний інструментарій оцінки інноваційно-інвестиційних процесів та інноваційного розвитку підприємств [5].

ВИСНОВКИ

Побудова науково обґрунтованої системи бухгалтерських моделей економічних об'єктів підприємства з одного боку, а також участь облікового персоналу в управлінні шляхом доцільності його децентралізації, введення в центри управління інноваційних процесів – з іншого, саме ці дві сторони його діяльності визначають місце і позитивне значення фахівців з обліку та аналізу в цілісному управлінському процесі інноваційної діяльності.

Доцільним є розроблення пропозицій щодо вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення інноваційних процесів з метою зменшення ризику щодо прийняття управлінських рішень для вибору оптимального варіанта інноваційних проектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Волощук Л. О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства / Л. О. Волощук // Праці Одеського політехнічного університету. – 2011. – Вип. 2(36). – С. 329–334.
2. Економіка й організація інноваційної діяльності : Підручник / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін.; [під ред. проф. О. І. Волкова, проф. М. П. Денисенка]. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 960 с.
3. Інноваційний розвиток промисловості України / О. І. Волков, М. П. Денисенко, А. П. Гречан та ін.; [під ред. проф. О. І. Волкова, проф. М. П. Денисенка]. – К. : КНТ, 2006. – 648 с.
4. Кантаєва О.В. Формування обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності/ Кантаєва О.В.//Вісник ЖДТУ. – 2011. - № 1 (47). – С. 51–56.
5. Майорова Т. В. Інвестиційна діяльність : навчальний посібник / Т. В. Майорова. – Київ : «Центр навчальної літератури», 2004. – 376 с.
6. Федоренко В. Г. Інноваційна і інвестиційна стратегія України / В. Г. Федоренко // Економіка та держава. – 2003. – № 8. – С. 16–27.
7. Ліба Н. С. Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної діяльності / Н. С. Ліба // Економічний аналіз : зб. наук. Праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2012. – Вип. 11. – Частина 4. – С. 248–252.

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМ РОЗВИТКОМ КАДРОВОЇ ПІДСИСТЕМИ

Максименко Діана Вікторівна

Мукачівський державний університет, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку та фінансів (Україна).

E-mail: diana2479@list.ru

РЕЗЮМЕ

Розглядається питання управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми, визначено ключові компетенції підприємства. Охарактеризовано цілі управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми.

Ключові слова: кадрова підсистема, стратегічний розвиток, ключові компетенції, контролінг персоналу.

РЕЗЮМЕ

Рассматриваются вопросы управления стратегическим развитием кадровой подсистемы, определены ключевые компетенции предприятия. Охарактеризованы цели управления стратегическим развитием кадровой подсистемы.

Ключевые слова: кадровая подсистема, стратегическое развитие, ключевые компетенции, контроллинг персонала.

ABSTRACT

The question of strategic human resource development subsystem defined core competencies of the company. The identified targets of strategic human resource development subsystem.

Keywords: personnel subsystem, strategic development, core competencies, controlling staff.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Управління передбачає цілеспрямований вплив на об'єкт з певною визначеною заздалегідь метою, ступінь досягнення якої дає підстави для визначення загального ефекту від управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми.

Вся робота по стратегічному управлінню підприємством направлена на підтримку стабільного розвитку і переходу підприємства на новий етап на основі відповідності внутрішніх ресурсів і зовнішніх можливостей.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю поглиблення теоретичного аналізу системи управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми і практичною потребою в розробці відповідних інструментів і методів управління.

Вивченню питань, пов'язаних з управлінням стратегічним розвитком кадрової підсистеми підприємств, приділяють в останній час все більше уваги. Дослідженню загальних проблем управління присвячені праці Л. Басовського, В. Грибова, П. Друкера, Б. Касаєва, М. Мескона, І. Савченко.

Значний внесок у вирішення цих питань внесли вітчизняні фахівці, серед яких О. Д. Гудзинський, Г. А. Дмитренко, І. Ф. Зінов'єв, О. Г. Шпикуляк, В. В. Юрчишин тощо.

Метою статті є висвітлення питань управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми підприємства.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Управління як специфічний процес передбачає наявність прямого та зворотного інформаційного зв'язку, що спрямований в результаті на отримання інформації щодо вибору одного, декількох методів або системи методів впливу на персонал. Характерна особливість управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми проявляється у подвійній сутності – економічній і соціальній. На практиці неможливо визначити де починається економічний аспект і закінчується соціальний. Управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми полягає в раціональному використанні людських ресурсів, тобто розумових і фізичних можливостей працівників всіх категорій. Тому у всіх сферах діяльності повинна діяти злагоджена комплексна система управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми, яка дозволяє найбільш ефективно застосовувати обмежені ресурси, зокрема, працю персоналу (рис.1).

Формування системи управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми передбачає створення такої комплексної системи, яка на основі загальних рекомендацій може бути адаптована до будь-яких умов виробництва. Комплексна система передбачає взаємодію трьох складових: економічної, соціальної та організаційної.

Економічна складова управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми може знайти своє відображення в концепції контролінгу персоналу. Контролінг включає в себе систематичне планування, аналіз і контроль роботи з персоналом і базується на порівнянні планової і фактичної ситуації з метою виявлення «вузьких місць» в системі управління персоналом. Контролінг персоналу є стратегічним і оперативним інструментом управління, який повинен враховувати безліч внутрішніх і зовнішніх факторів, а також їх взаємозв'язки і взаємодії.

Контролінг персоналу є інструментом управління і слугує для підвищення продуктивності і гнучкості виробництва, а також для зниження витрат, пов'язаних з персоналом. Використовуючи свій інструментарій – якісну і кількісну оцінку показників, їх планування, облік і контроль, – контролінг персоналу розглядає персонал

як важливий фактор діяльності підприємства на всіх рівнях управління і сприяє підвищенню ефективності всіх виробничих процесів [1].

Рис. 1. Цілі управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми

Організаційну складову управління слід розглядати з позиції двох аспектів: структури підприємства і розподілу компетенції між кадровим центром і іншими відділами і керівниками (спеціалістами). На підприємствах доцільно застосовувати централізовану модель організації, тобто вся діяльність по управлінню персоналом зосереджена в кадровому центрі (кадровій службі). В контексті управління стратегічним розвитком кадрової підсистеми це свого роду стратегічний центр, який спільно з лінійними керівниками розробляє стратегію в галузі персоналу в рамках загальної стратегії підприємства.

Соціальна складова розглядається в контексті соціального партнерства в аспекті відносин між робітниками і керівниками.

Успішність стратегічного розвитку підприємства все більшою мірою визначається внутрішніми нематеріальними ресурсами, які важко скопіювати конкурентам, ефективністю використання кадрового потенціалу, використанням унікальних знань, організаційних систем, технологій, формуванням і розвитком ключових компетенцій як факторів стійкої конкурентної переваги.

На мезорівні головним ресурсом стратегічного розвитку компаній в умовах нової економіки стають не зовнішні статичні, природні чи соціальні фактори, що сприяють розвитку, а інтелектуальний капітал, унікальні організаційні знання, інновації на всіх стадіях створення товару та руху його від виробника до споживача.

Основою стратегічного управління підприємством є його ключова компетенція. Саме К. Прахалад і Г. Хамел запропонували для оцінки стратегічного потенціалу підприємства визначати ключові компетенції.

Поняття «компетенція» (від лат. *competentia*) означає коло повноважень будь-якого органу чи посадовця, або коло питань, у яких певна особа має досвід та знання [2].

Ключова компетенція є похідною від можливостей підприємства, які безпосередньо визначаються ресурсами, які знаходяться в розпорядженні підприємства. Відповідно, стратегічно управління має бути спрямоване на створення і підвищення компетенцій, а також розвиток їх динамічних можливостей.

За К. К. Прахаладом і Г. Хамелом, ключові компетенції інтерпретуються як «форма існування», результат колективного досвіду організації загалом. Для пояснення ролі ключових (стрижневих) компетенцій К. К. Прахалад і Г. Хамел застосовують аналогію із деревом, стовбур та найбільші гілки якого символізують стрижневі продукти компанії, листя та квіти – кінцеві продукти, а коренева система, що забезпечує підтримку та стійкість усьому дереву – стрижневі компетенції [2].

За яскравим виразом цих дослідників, «компетенції – щось подібне до клею, який скріплює всі компоненти бізнесу, і водночас – рушійна сила розвитку нових напрямів бізнесу» [2].

Вже згадані нами Г. Хемел (G. Hamel) і К. К. Прахалад (C. K. Prahalad), визначають ключові компетенції як навички й уміння, що дозволяють компанії надавати споживачам фундаментальні вигоди [3]. Пропонуючи свою концепцію, у якості обґрунтування вчені стверджують, що в перспективі стратегічне планування не уявляється ані досить радикальним, ані досить довгостроковим явищем, а його метою залишається поступове покращення. Тому потрібний більш рішучий підхід – створення стратегічної архітектури (*crafting strategic architecture*). Дослідники виділяють, зокрема, таку ознаку ключових компетенцій, як цінність для споживача. Ключова компетенція має здійснювати найбільший внесок у цінність, що сприймається споживачем, підвищувати значимість продукту в цьому сприйнятті. Проте, це зовсім не означає, що споживач здатний зрозуміти сутність ключової компетенції. Він сприймає самі переваги, зручності, вигоди, а не технологічні й організаційні аспекти, що їх створюють.

Внутрішні чинники організації, такі як кадри або накопичений досвід, набагато більше визначають ймовірність успіху в реалізації виробленої політики, ніж вплив зовнішніх чинників.

В. Макелвіл доводив, що сутністю будь-якої організації, її основою є наявний набір компетенцій всіх працівників компанії.

Французький вчений Г Каннак обґрунтував необхідність для сучасної організації безперервного процесу розвитку кожного працівника як чинника підвищення ефективності діяльності підприємства. Він визначав компетенцію фірми як раціональне поєднання знань і здібностей працівників конкретної організації.

Дж. Равен [3] під компетентністю розуміє якості особистості, наявність яких значно підвищує ефективність здійснення трудової діяльності. При цьому передбачається, що найбільш важливу роль при визначенні компетентності відіграє саме цінність діяльності для суб'єкта. Для її оцінки необхідно спочатку виміряти цінність діяльності і лише потім – сукупність внутрішніх цінностей, за допомогою яких суб'єкт досягає певного результату в даній діяльності. Науковець стверджує, що для різних сфер діяльності необхідний різний набір компетентностей. Він говорить про те, що сучасне суспільство має потребу в людях, які готові до роботи, коли потрібно, до нових завдань і нововведень, проявляють високу адаптивність, особисто зацікавлені в підвищенні ефективності праці, у перспективному плануванні й у наявності планів на майбутнє, а також готові брати на себе особисту відповідальність і виправляти помилки.

З цих позицій у сучасних умовах важливою складовою загального управління є процес формування організаційного знання, який у найтісніший спосіб пов'язується з концепцією ключових компетенцій [4].

У цьому контексті ключова компетенція являє собою спеціальну категорію організаційної компетенції, що допомагає підприємству (установі) у формуванні й підтримці стійкої стратегічної конкурентної переваги. У деяких публікаціях трапляється опис спроб доповнити перелік знань, досвіду й навичок набором організаційних компетенцій, обґрунтований необхідністю індивідуалізувати профіль посади, застосовуючи для цього особливості окремо взятої компанії [5].

Російські дослідники В. С. Єфремов і І. А. Хаников визначають компетенцію як «особливого роду інформаційний ресурс, що включає досвід, знання і навички про спосіб організації й управління ресурсами і бізнес-процесами для досягнення поставлених цілей, носієм якого індивідуально або колективно є працівники» [6]. Адже з відомим підходом Дж. Барні, ресурси – це всі активи, здібності, організаційні процеси, інформація, знання, які контролюються підприємством і дають змогу розробляти й реалізовувати стратегії, що забезпечують підвищення рівнів раціональності та ефективності підприємства.

Сьогодні в інформаційних джерелах можна помітити декілька визначень терміну «ключові компетенції». Найбільш узагальнене, на нашу думку, таке: «Все те, що компанія або її підрозділи роблять краще за інших. Це може бути унікальна технологія, ноу-хау, маркетингові навички й знання, щось вартісне й оригінальне, чим володіє фірма й що дозволяє їй виробляти продукти, відмінні від продуктів інших фірм, забезпечуючи тим самим її конкурентну перевагу».

Лідерство в конкурентній боротьбі залежить від ключових компетенцій, які має компанія, а також її динамічних здібностей.

Ключова компетенція – це набір взаємопов'язаних вмінь, знань, можливостей, технологій, що дозволяє досягти стійкої конкурентної переваги на ринку. Основне завдання полягає у виявленні ключової компетенції підприємства, необхідної для розробки корпоративної стратегії розвитку і досягнення конкурентних переваг по відношенню до конкурентів (рис. 2).

Успіх бізнесу залежить передусім від його здатності робити щось краще, за інших. Ключова компетенція – здатність компанії, що дозволяє їй виробляти продукти, відмінні від продуктів інших фірм, забезпечуючи тим самим її конкурентну перевагу.

Рис. 2. Визначення ключових компетенцій підприємства

Розглядаючи підприємство як ієрархічну систему прийняття рішень необхідно визначити, що для кожного управлінського рівня можна виокремити специфічні компетенції, що забезпечують появу чи підсилення конкурентних переваг підприємства в цілому. При виявленні ключових компетенцій необхідно визначити внутрішні та зовнішні компетенції. Виявлення наявних компетенцій можна розпочинати з аналізу діяльності, загальної структури підприємства, структури та динаміки персоналу підприємства за різними функціональними напрямками. Необхідно аналізувати конкурентоспроможність підприємства, рівень новизни продукції, технологій та обладнання, характер і рівень унікальності підприємства та його продуктів, проводити анкетування та співбесіди з ключовими співробітниками, вивчати стиль поведінки в групі, здатність до навчання, комунікабельність, наявність та розвиненість лідерських якостей [7; 8].

При формуванні внутрішніх та зовнішніх конкурентних переваг необхідно вивчати специфіку основного виду діяльності, вплив конкурентних переваг на поведінку підприємства, особливості стратегічних завдань, стадії життєвого циклу підприємства, особливості бізнес-середовища, ресурси та особисті компетенції працівників.

При визначенні відповідності наявних компетенцій вимогам їхнього бажаного профілю здійснюється корегування стратегічних планів з урахуванням ключової компетенції. Оцінюється «стратегічний розрив» між наявним станом системи компетенцій та необхідним, щоб забезпечити досягнення стратегічних цілей. Скорочення цього розриву забезпечує підприємству набуття нових конкурентних переваг та довгостроковий успіх.

Розробка стратегії розвитку підприємства в даному контексті передбачає визначення передумов формування нових компетенцій всередині підприємства або за його межами.

ВИСНОВКИ

В сучасних умовах господарювання розвиток кадрової підсистеми є проблемою, вирішення якої визначає результати діяльності підприємства. Управління розвитком кадрової підсистеми є важливим стратегічним напрямом розвитку кожного підприємства та засобом досягнення стійких конкурентних переваг в умовах конкурентної боротьби. Звідси випливає, що розуміння керівниками основних засад управління кадровою підсистемою сприятиме розвитку виробничо-господарської діяльності підприємства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Питтерс Т. В поисках эффективного управления / Т. Питтерс, Р. Уотермен. – М. : Прогресс, 1986. – 214 с.
2. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.
3. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Пер. с англ. – М. : Когито-центр, 2002. – С. 39.
4. Стоунхауз Д. Управление организационным знанием / Д. Стоунхауз // Менеджмент в России и за рубежом. – 1999. – № 1. – С. 24.
5. Надеж А. Применение термина «Компетенция» [Електронний ресурс] / А. Надеж; Сайт сообщества «Е-хесutive». – Режим доступа : <http://e-xe.ru/community/articles/692451/>
6. Бурман К. Нематериальные организационные способности как компонент стоимости предприятия / К. Бурман // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – №3. – С.16.
7. Вавжиняк Б. Управление знаниями – виклик майбутнього [Електронний ресурс] // Інтернет-портал для управлінців. – Режим доступу : <http://www.managment.com.ua/hrm/hrm016.html>
8. Верба В. А. Развитие компании на принципах процессного управления / В. А. Верба // Стратегия развития Украины: экономика, социология, право. – 2008. – №1–2. – С. 517–526.

РЕФОРМА 1861 р. І ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ В КРИМУ

Адджиса Ленара Сейдаметівна

РВНЗ «Кримський гуманітарний університет» (м. Ялта), кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та правознавства (Україна)

e-mail: karalera1@yandex.ru

РЕЗЮМЕ

Внаслідок історичних подій 1853–1856, 1861 рр. у Криму відбувалися важливі, складні, суперечливі процеси, що зумовили подальший економічний, соціальний, політичний, національний розвиток півострова. У статті досліджено наслідки селянської реформи й земельні відносини, що склалися у Криму після неї.

Ключові слова: Крим, скасування кріпацтва, земельні відносини, кримські татари, економіка, сільське господарство.

РЕЗЮМЕ

Вследствие исторических событий 1853-1856, 1861 в Крыму происходили важные, сложные, противоречивые процессы, обусловившие дальнейшее экономическое, социальное, политическое, национальное развитие полуострова. В статье исследованы последствия крестьянской реформы и земельные отношения, сложившиеся в Крыму после нее.

Ключевые слова: Крым, отмена крепостного права, земельные отношения, крымские татары, экономика, сельское хозяйство.

ABSTRACT

Due to historical events 1853-1856, 1861 in Crimea there were important, complex and contradictory processes that led to further economic, social, political and national development of the peninsula. This article investigates the peasant reform and land relations established in the Crimea after it.

Keywords: Crimea, the abolition of serfdom, land relations, the Crimean Tatars, the economy and agriculture.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Окремі аспекти досліджуваної теми вивчали ще сучасники подій К. Вернер [17], М. Неручев [13], Є. Трефільєв [20], у радянські часи – М. Макаров [12], В. Теплицький [17], І. Гуржій [5], С. Секиринський [16] тощо. Серед сучасних українських дослідників, які дослідили окремі питання заявленої проблеми, можна назвати О. Реєнта, О. Сердюка, О. Крижанівську [14; 15; 10] тощо. Проте, які процеси протікали в Криму власне після селянської реформи в земельному питанні, з її досі недостатньо дослідженим.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Починаючи із 1783 р. влада поступово відбирала землі кримських татар на користь землевласницької верхівки, часто роздаючи цілі селища разом із населенням. Вже на початку XIX ст. представники царської аристократії й знаті отримували у Криму земельні ділянки розміром у 20–25 тис. дес. [21, с. 328]. Найчастіше власниками землі у Криму становилися держслужбовці вищих рангів, які мали вплив на політику, що її проводила влада, серед яких були М. С. Воронцов, який володів 100 тис. дес., В. П. Кочубей – близько 47 тис. дес. тощо [5, с. 58].

Російська влада, розуміючи, що заволодіти Кримом насправді можна було лише за умов обезземелювання власне господарів землі – кримських татар, поступово позбавлялася їх через спеціальні положення й накази щодо створення «сприятливих» умов з метою видворення кримськотатарського населення за межі півострова. В документах, листах, що збереглися, вказувалося, що є доцільним виселення кримських татар за межі Криму та оволодіння їхніми землями, і розподіл їх поміж крупних землевласників Російської імперії. Національно-релігійна політика російського царату на півострові також була направлена на утилізацію прав кримських татар [1, с. 29–31; 16, с. 19]. У більшості своїй волелюбні кримські татари не мирилися із обставинами та покидали домівки задля власної свободи. Не втрачаючи власної гідності та на знак протесту вони масово від'їжджали за межі півострова, втрачаючи Батьківщину.

Так, Таврійська губернія у XIX ст. за масштабами міграції населення випереджала Європейську Росію. У 1858–1864 рр. внаслідок тих процесів, що відбувалися у регіоні, та Кримської війни населення півострову зменшилося з 331,3 тис. до 198,7 тис., тобто у 1,6 рази. [3, с. 97]. Пізніше спостерігався тільки приріст населення, адже цьому сприяла колоніальна політика уряду. Постійні зміни етнічного і кількісного складу населення Криму у другій половині XIX ст. зумовили розвиток економіки регіону. Зростання населення сприяло появі ринків праці найманців. Скасування кріпацтва і міграція зумовили величезний наплив безземельних селян [8, с. 15]. У Таврійській губернії сформувався вигідний ринок робочої сили, пересування якої привело до створення особливих форм найму, властивих розвиненому капіталізму. Внаслідок сформувалось кілька ринків праці [22, с. 44].

Сільське господарство Криму задовго до реформи розвивалося на капіталістичній основі, адже тут більшість населення складали державні селяни. У зв'язку із розвитком спеціалізації у галузях виноградарства й виноробства важливого значення набували товарно-грошові капіталістичні відношення.

Власники південноузбережних маєтків привозили на будівництво багато кріпаків з центральних губерній імперії, але по закінченні робіт більшість з них повертали. Так, на передодні реформ у Ялтинському повіті їх нараховувалося 160–300 чол. Кріпаки у Криму були у тому самому положенні, як й у інших регіонах Російської держави: не мали жодних прав, не мали спасіння від свавілля своїх хазяїв. Держава їх ніяким чином не захищала. Багато кріпаків намагалися тікати, проте їх відловлювали й повертали поміщикам [12, с. 38–39].

Після Східної війни економіка півострова була у важкому стані: не вистачало харчів, міста та селища були зруйновані та розорені, сільське господарство занепадало, виробництво здебільшого не працювало, відчувалася криза у суспільстві. Міграційні процеси призвели до спорожнення більш 300 поселень, через що з'явилося багато вільних земельних ділянок. Час від часу відбувалися селянські виступи й заворушення.

З метою дещо послабити напругу у суспільстві російська влада вирішила провести реформи. Так, була проведена селянська реформа, яка здійснювалася на основі пакету документів. Передбачалося поступове звільнення усіх селян від кріпацтва, хоча і не безкоштовно.

У Криму, на відміну від інших частин Російської імперії, реформа 1861 р. відбувалася в дещо інший сценарій, адже тут не було як такого кріпосного права. За різними даними, у Таврійській губернії у середньому закріпачених було від 4 до 6 %, у той час, як у губерніях Новоросійської групи цей показник складав 25 % [4, с. 47; 20, с. 201].

Селяни Криму належали до розрядів колоністів, державних, поміщицьких, що отримали повні ділянки і поміщицькі із дарчими наділами. Після реформи ці розряди втратили своє юридичне значення. На півострові кількість селян сягала 195,2 тис. чол. [18, с. 36].

Відміна кріпацтва змінила систему земельних відносин. Згідно «Великоросійського положення» у Таврійській губернії дозволялося общинне і подвірне землекористування за узгодженням громади й затвердженням губернського присутствія [11, с. 32]. У післяреформеному селі відбувався розподіл праці між окремими районами країни й розвивалася господарська спеціалізація, завдяки чому міцнішими ставали економічні зв'язки між окремими спеціалізованими районами, зростав обмін та розширювався внутрішній ринок [6, арк. 3].

Відповідно до «Положення» у 1866 р. за ними були закріплені існуючі ділянки. Колишні державні селяни отримали безстрокове право викупу цих наділів на добровільній основі. Подушну й земельну оброчні податі було замінено викупними платежами [18, с. 36].

У гірській частині Криму кріпаки знаходилися на положенні дворових людей й у користуванні не мали землі. Їх було «звільнено» без землі. За «Положенням» у Ялтинському повіті кріпаки маєтків Південного берега Криму, й ті, які були із маєтків гірської частини півострова із садами, виноградниками й городами, взагалі не отримували землю й підкорялися виконувати правила, що встановлені для дворових людей [12, с. 43–44].

Земельні ділянки у Таврійській губернії були найбільшими серед південних губерній. До реформи селянське землекористування складало 108,1 тис. дес. землі із середнім наділом у 6 дес. [19, с. 109].

Колишні державні селяни мали по 9,6 дес., а колишні поміщицькі селяни – по 6,2 дес. землі; приватні ж маєтки у губернії складали 650 дес. [2, с. 37]. Після реформи селяни одержали 73,3 тис. дес. землі, у тому числі за викуп – 62,3 тис. дес., без викупу – 11 тис. дес., середній наділ на рев'язку душу складав 4,8 дес. [19, с. 109].

Після реформи 3647 чол. бувших кріпаків на півострові отримали землю. У Таврійській губернії реформа кріпацтва здійснювалася на основі «Местного положення о поземельном устройстве крестьян, водворенных на помещичьих землях Великороссии, Новороссии и Белороссии», за яким селяни отримали земельні ділянки у два рази менші, ніж вони мали до цього. Так, селяни отримали 9295 дес. замість 17949 дес. землі з тієї, якою вони користувалися до реформи. Ці обставини спричинили у 1861–1863 рр. селянські заворушення у 10 населених пунктах Сімферопольського й Феодосійського повітів за участі понад 1 тис. колишніх кріпаків [4, с. 47; 7, с. 24, 25].

Із поступовим заселенням Кримського півострову дорожчали земельні ділянки. Взагалі ставало модним мати землі або маєтки у Криму. У 60-х рр. на Південний берег почали прибувати промисловці і фінансисти, які скуповували землі, що належали раніше дворянам, у тому числі кримськотатарським. Спостерігалось часте втягування до операцій з землею у спекуляцію. Робітники не мали можливості отримати землю для будівництва житла. У разі звернень до місцевої влади щодо цих питань, це розцінювалось як прояв бунтарства. Як правило, таких людей піддавали засланням із Криму. У той же час були складнощі із відводом земельних ділянок для загальноміських потреб. Протягом XIX ст. питання відчуження приватних маєтків на користь місцевого населення, надання вільних земель містам (наприклад, Ялті) ніяким чином не вирішувалися. Щорічне збільшення відпочиваючих на Південному узбережжі призводило до масового скуповування земельних ділянок й збільшення обсягів будівництва, прискореного розвитку капіталістичних відносин тощо. Ці процеси підвищували попит на вільні ділянки, внаслідок чого ціни на них збільшувалися багаторазово [12, с. 46, 50].

Процеси капіталізації на Кримському півострові відбувалися значними темпами. Земельні ділянки поступово дорожчали, поширювалася оренда землі (у 1880-х роках вона становила 34,5% загальної надільної землі [9, с. 366]), її часто використовували в якості застави у банках. Нерівномірний розподіл землі серед населення призводив до появи надмірної кількості вільної робочої сили дешевого ринку праці.

У 1880-х рр. Таврійська губернія займала 8 місце за розвитком приватного землеволодіння й 38 місце за розвитком селянського землеволодіння. Так, власне у Криму земля у приватній власності складала 1773,6 тис. дес., у користуванні і власності селян – у 7,6 рази менше (232,1 тис. дес.). Отже, селяни використовували лише 10 % земель від загального земельного фонду, що складав 2320,8 тис. дес. [17, с. 3, 4].

Дуже неоднорідним був розподіл за розміром земельних ділянок по повітах на півострові. Так, найбільша кількість дрібних (розміром менше 10 дес.) земельних ділянок було у Ялтинському повіті – 93 %. Тут майже не було великих землеволодінь. Така ж ситуація була у Сімферопольському повіті (80 %).

У Євпаторійському повіті 40 % земель складали крупні ділянки – від 1 до 5 тис. дес. У Перекопському повіті ділянки від 100 до 500 дес. складали 34,4 %, у той же час даний повіт був лідером серед інших щодо землеволодіння у більш ніж 5 тис. дес. Феодосійський повіт відрізнявся тим, що тут було більш, ніж у інших кримських повітах ділянок розміром 10–100 дес. землі [17, с. 5].

Кількість дворянських маєтків у Криму дорівнювала 1157. З яких найбільше їх було у Сімферопольському повіті – 511. Середній розмір маєтків коливався від 225 дес. у Ялтинському до 1841 дес. у Перекопському повітах. По всіх повітах, за виключенням Сімферопольського й Євпаторійського, найбільша кількість землевласників належала до селян, у руках котрих було від 10 до 24% всієї поземельної власності. Сюди входила велика група поселенців Ялтинського повіту, які володіли землею ще з часів турецького й ханського володарювання. За кількістю власників дворянське землеволодіння превалювало у Євпаторійському й Перекопському повітах, проте за кількістю й розмірами земель – у Сімферопольському й Ялтинському повітах. Більш за все купецьких землеволодіння було у Євпаторійському повіті, а міщанських – у ньому ж й Сімферопольському (25 й 26 % відповідно) [17, с. 6, 7].

Розподіл земельних ділянок серед селян був таким: 6,3 дес. у Євпаторійському і у частинах Сімферопольського й Феодосійського повітів, 3 дес. – у гірській частині Феодосійського й Сімферопольського повітів. Деякі селяни у Феодосійському повіті отримали 6,5 дес. землі, надмірна кількість якої була пов'язана із якістю ґрунту [17, с. 8].

Отже, більш менш забезпеченими землею були мешканці Ялтинського повіту, в інших кримських повітах гостро відчувалася її нестача.

У 1881 р. губернські земські збори заснували капітал імені імператора Олександра II у розмірі 150 тис. крб. Для надання позик на купівлю землі безземельним й малоземельним землевласникам. Позики могли отримати ті, хто був у складі будь-якого товариства губернії і власноруч обробляв землю, які не мали взагалі власної землі або мали менше 10 дес. на одного чоловіка у сім'ї. Землю можна було купувати не більше 14 дес. на одного чоловіка вартістю не більше 10 тис. крб. Проте у кримських повітах протягом перших 7 років існування капіталу цією нагодою ніхто не скористався [17, с. 11, 12].

У березні 1884 р. у Таврійській губернії було відкрито відділення селянського банку, завдяки якому вже через 4 роки 605 домовласників (1789 чол.) купили 5572 дес. землі на суму 230,5 тис. крб., з яких банк вклав 198 тис. крб., а селяни доплатили 32,5 тис. крб. [17, с. 12].

Проте ці заходи не вирішували головну проблему забезпечення селян землею, наслідком чого на початку XX ст. стала аграрна криза й земельний «голод».

ВИСНОВКИ

Внаслідок політики влади щодо кримських татар протягом першої половини XIX ст. багато землі на півострові вивільнилося. Частково на ній оселилися колоністи, інша ж дісталася великим землевласникам. Завдяки тому, що у Криму більшість селян складали державні, власне кріпаків тут було мало. Тому щорічно сюди на сезонні роботи тягнулися вільні селяни з інших регіонів імперії.

Відміна кріпацтва ніяким чином не позначилася на забезпеченні селян землею, адже більша їх частина належала великим землевласникам. В цілому, середні селянські наділи після реформи зменшилися у 1,25 рази й становили 4,8 дес. Це не було несподіваним, адже реформа не передбачала захист прав селян чи надання їм у користування земель у тому обсязі, який забезпечував би усіх бажаючих. Отже, селянська реформа частково вирішила проблему особистісного поневолення селян, проте головне земельне питання ще більше загострилося. Селяни роками не могли зібрати гроші на викуп власне себе, після чого ще складнішим було накопичення грошей на земельну ділянку.

Такі обставини спричинили розвиток ринку найманої праці на півострові. Відсутність власних кріпаків спонукала землевласників шукати вихід із ситуації: все більше й частіше використовувалися нові техніка та технології, що забезпечувало розвиток галузей економіки на капіталістичній основі. Швидкими темпами охоплювали виробництво модернізаційні процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бикова Т. Б. Створення Кримської АССР (1917–1921 pp.) / Т. Б. Бикова. – К., 2011. – 247 с.
2. Борисов В. Очерк III. Труженики степи / В. Борисов // Живописная Россия. Отчество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении / [под общ. ред. П. П. Семенова]. – СПб. – М. : издание товарищества М. О. Вольф, 1898. – С. 29–58.
3. Водарский Я. Е. Население Крыма в конце XVIII – конце XX веков : Численность, размещение, этнический состав / Я. Е. Водарский, О. И. Елисеева, В. М. Кабузан. – М. : ИРИ РАН, 2003. – 158 с.
4. Головань Т. М. Общественное дошкольное воспитание в Крыму (вторая половина XIX – начало XX века). Монография / Т. М. Головань, Т. И. Пониманская. – К. : Издательский дом «Слово», 2009. – 224 с.
5. Гуржій І. О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. / І. О. Гуржій. – К. : Держполітвидав УРСР, 1954. – 452 с.
6. Державний архів в Автономній Республіці Крим (далі ДААРК). – Ф. 26, Оп. 1, Спр. 14476 «а». Статистические сведения о Таврической губернии. – 5 арк.
7. Історія міст і сіл Української РСР : Кримська область. – К. : Інститут історії АН УРСР, 1974. – 624 с.
8. Історія України XX – початку XXI століття : навч. посіб. / П. П. Панченко, Н. П. Барановська, С. С. Падалка та ін.; [за заг. ред. В. А. Смолія]. – К. : Знання, 2004. – 582 с.

9. Історія українського селянства / [Авт. : Андрощук О. В., Блануца А. В., Кащук Д. П. та ін. ; Редрада : Литвин В. М. (голова) та ін. ; Відп. ред. Смолій В. А.]. – К. : видавництво «Наукова думка», 2006. – . – (Нариси в 2-х томах). Т. 1. – 2006. – 632 с.
10. Крижанівська О. О. Селянське землекористування у пореформений період / О. О. Крижанівська // Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – С. 363–367.
11. Крестьянская реформа в России 1861 года. Сборник законодательных актов. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1954. – 499 с.
12. Макаров М. Н. Ялта. Историко-краеведческий очерк / М. Н. Макаров. – Симферополь : Крымиздат, 1956. – 212 с.
13. Неручев М.В. Земельный вопрос / М. В. Неручев. – Симферополь, 1906. – 40 с.
14. Реєнт О. П. Підготовка і здійснення селянської реформи 1861 р. / О. П. Реєнт // Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В. А. Смолій (відп. ред.). – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 1. – С. 357–363.
15. Реєнт О. П. Сільське господарство України і світовий продовольчий ринок (1861–1914 рр.) : Монографія / О. П. Реєнт, О. В. Сердюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2011. – 365 с.
16. Секиринский С. А. Сельское хозяйство и крестьянство Крыма и Северной Таврии в конце XVIII – начале XX в. (1783–1917 гг.) : автореф. на соиск. науч. степени докт. ист. наук : спец. 07.00.02 «История СССР» / С. А. Секиринский. – Львов, 1974. – 34 с.
17. Статистика землевладения и землепользования // Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел III / [Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера]. – Симферополь : Издание Таврической губернской земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – 124 с.
18. Статистика населения // Памятная книжка Таврической губернии. Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX. Отдел II / [Сост. Статистическим бюро Таврического губернского земства под ред. К. А. Вернера]. – Симферополь : Издание Таврической губернской земской управы, Типография газеты «Крым», 1889. – 107 с.
19. Теплицький В. П. Реформа 1861 року і аграрні відносини на Україні (60–90-ті рр. XIX ст.) / В. П. Теплицький. – К. : Видавництво АН УРСР, 1959. – 308 с.
20. Трефилев Е. П. Очерки из истории крепостного права в России в царствование императора Павла / Е. П. Трефилев. – Харьков : Типография «Печатное дело», 1904 . – 360 с.
21. Фадеев А. В. Социально-экономические предпосылки внешней политики царизма в период «восточного кризиса» 20-х годов XIX в. / А. В. Фадеев // Исторические записки. – 1955. – № 54. – С. 327–342.
22. Ширяев С. Помещичья колонизация и русские усадьбы в Крыму в конце XVIII – первой половине XIX в. / С. Ширяев // Крым. – 1927. – № 2 (4). – С. 169–186.

©Publisher: Georgia, Marneuli municipality. Village Takalo.

©Typography: AZCONCO LLC. R/A Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65,

©Editorial office : Isani Samgory area, Varketili 3, III a m/r, building 342, dep. 65, 0163 Georgia, Tbilisi.

Questions or comments? E-mail us at gulustan_bssjar@mail.ru, engineer_namik@mail.ru

FENERCİOĞLU DENİZÇİLİK

Industry & Trade Limited Company

AZCONCO

Industrial and Construction Company

